

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav germánských studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Petra Gavendová

Pohádky bratří Grimmů a jejich recepce v české literatuře 19. století.

Die Märchen der Brüder Grimm und ihre Rezeption in der tschechischen
Literatur des 19. Jahrhunderts.

Praha 2012

Vedoucí práce: Mgr. Štěpán Zbytovský, Ph. D.

Mé poděkování patří Mgr. Štěpánovi Zbytovskému, Ph.D. za čas, který mi věnoval, za velmi trpělivý a podnětný přístup a za cenné rady při zpracování bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

ABSTRAKT

Cílem této práce je zmapovat sběratelství ústní lidové slovesnosti a s tím související pohádkářskou činnost Karla Jaromíra Erbena a bratří Grimmů, zdůraznit přínos zmíněných autorů pro německou i českou kulturu. Práce vymezuje žánr pohádky a věnuje se teoriím odpovídajícím na otázku po původu a vzniku. Další část práce přibližuje životní etapy těchto autorů a podněty ke sběru ústní lidové slovesnosti a jejímu pokračování v pohádkovém zpracování. Závěrečná část detailně analyzuje a srovnává zpracování podobných látek uvedenými autory.

KLÍČOVÁ SLOVA

Wilhelm a Jacob Grimmové, Karel Jaromír Erben, lidová pohádka

ABSTRACT

This thesis aims to describe the collecting of oral folk literature and the activity of Karel Jaromír Erben and the Brothers Grimm in the fairy-tale area that is connected to it and to highlight the importance of these authors in both Czech and German culture. First, the literary genre called fairy-tale is defined, which is followed by the theories on the origin and production of fairy-tales. Furthermore, life stages of these authors, impulses for collecting and continuation of oral folk literature are explained in the next part of this thesis. Finally, adaptation of similar topics by the above mentioned authors is compared and analysed in closer detail.

KEY WORDS

Wilhelm and Jacob Grimm, Karel Jaromír Erben, fairy tale

Obsah

Úvod.....	7
1 Pohádka.....	9
1.1 Pojem pohádka.....	9
1.2 Vývoj žánru.....	12
1.3 Teorie k původu pohádek	16
1.4 Klasická pohádka versus autorské zpracování.....	18
2 Život a dílo tvůrců.....	21
2.1 Jacob a Wilhelm Grimmové	21
2.2 Karel Jaromír Erben.....	24
3 Charakteristika zvolených pohádkových příběhů.....	29
3.1 Pták Ohnivák a liška Ryška	29
3.2 Zlatovlasá panna	38
3.3 Výsledky analýzy.....	46
Závěr	48
Resumé.....	51
Seznam použité literatury:	52

Úvod

Pohádka- evokuje dětství, tedy období, ke kterému se člověk po celý život rád vrací a kdy se s pohádkou každý z nás poprvé setkává. Každé malé dítě rádo pozorně poslouchá před spaním nezapomenutelné čtené či vyprávěné příběhy od rodičů. Důležité je však dětem číst již od útlého věku a naučit je mít vztah ke knihám. Knihy jsou zdrojem informací, obohacují slovní zásobu, vštěpují dítěti morální a etické zásady společnosti, rozvíjí fantazii a myšlení.

Děti, kterým je ať už čtena či vypravována pohádka před spaním, usínají mnohem vyrovnaněji díky klidnému hlasu rodičů. Upevňuje se tak i citové pouto mezi nimi a dítětem a ta blízkost, a také následné zhodnocení a shrnutí pohádky, protože často se dítě po vypravování k pohádce vrací, klade otázky, jelikož některé odpovědi ještě není schopno v příběhu samo vytušit a společně s dospělým si o pohádce poté ještě povídají, může kladně přispět k celkovému rozvoji dítěte.

Podobného názoru je např. i socioložka Jiřina Šiklová: „Číst dětem, to není jen vzdělávání, informace, ale i vytváření vztahu mezi rodiči a dětmi. Je to chvilka ztišení, kdy se vše jakoby zastaví a dítě ví, že ta uspěchaná matka nebo často doma nepřítomný otec, si právě kvůli nim, dětem, udělali volno a na ně se soustředili. K čtení patří klid, zaměření na mluvené slovo, které není provázeno obrázkou, jako je to na televizi, kdy třeba jen svítí malá lampička, přímo na čtenou knížku a dítě toto vnímá jako dar rodičů jen a jen jemu. Vnímá to intenzivněji, jednou bude takto napodobovat svoje rodiče a obdobně číst i ono svým dětem.“¹

Pohádky nepatří jen dětem. „V pohádkách se protíná minulost s přítomností, folklor s literaturou, tvorba pro dospělé s tvorbou pro děti, ...“² Z každodenní reality urychleného moderního života utíkají k pohádkám, ať už zfilmovaným, nebo knižním, které rádi čtou dětem, nebo tzv. červené knihovně, i dospělí. Pohádka nám umožňuje uvolnit se a zapomenout na starosti v našem uspěchaném životě.

Četba patří od dětství k mým oblíbeným činnostem, pohádky zůstaly od mého dětského věku ve mně zakořeněné. Ještě blíže jsem se k nim dostala díky svým synovcům a neteřím, kterým je pravidelně předčítám a tak mě pohádky čím dál více fascinují. Baví mě je

¹ Šiklová, Jiřina. – In: <http://www.celeceskoctedetem.cz/cz/menu/32/o-nas/rekli-pro-nas/clanek-559-jirina-siklova/> (19.6.2012).

² Šmahelová, Hana: *Návraty a proměny*. Praha: Albatros 1989, s. 7.

nejen zkoumat, ale především sledovat, jaký mají účinek na děti. Velmi zajímavé je pozorovat, jak děti vnímají klasické pohádky a jak se jim líbí pohádky autorské, moderní.

Tato práce se bude zabývat pohádkami klasickými, jedním ze základových pilířů nejen naší slovesné kultury, tedy zpracováním lidových látek bratry Grimmy a K. J. Erbenem. První část práce bude věnována pohádce jako žánru, na který je možno nahlížet různými pohledy a dodnes není přesně definován, jejímu vývoji obecně, pozornost bude zaměřena na tradici v německé a české pohádkové kultuře. Druhá část práce nahlédne do života a na úsilí sběru lidové slovesnosti K. J. Erbeny a bratří Grimmů. Třetí část je zaměřena na srovnávací analýzu podobných lidových látek ve zpracování bratry Grimmy i K. J. Erbenem.

Tímto můj výzkum pohádek nekončí, téma mé další bakalářské práce zní- Česká autorská pohádka posledního desetiletí.

1 Pohádka

1.1 Pojem pohádka

Jiří Stromšík, literární vědec, uvádí definici žánru podobnou té, kterou známe ze školy: „Pohádka je velmi stará (ne pouze dětem určená) forma původně ústního podání, jejímž jádrem jsou zázračné, ale i obecně fantazijní a třeba jen silně hyperbolizované jevy a děje a která na všech stranách plynule přechází v příbuzné útvary, jako jsou pověst, dobrodružný příběh, zvířecí bajka, satirická moralita, exemplum atd.“³

Slovník literární teorie charakterizuje pohádku jako „prozaický žánr lidové slovesnosti, jehož vyprávění podává objektivní realitu jako nadpřirozenou s naivní samozřejmostí, jako by vše bylo skutečné; přes svoji fiktivnost tak zpravidla postihuje některé základní lidské touhy, etické normy a obecné životní pravdy.“⁴ Pohádka se na rozdíl od pověsti nezakládá na žádné konkrétní historické události, čas, prostor, sociální prostředí a charaktery jsou určeny tedy jen rámcově (byl jednou jeden). Ve slovníku nalezneme následující členění pohádek podle žánrové diferenciaci:

1. kouzelné, které koření v jednotě lidského a přírodního prvku
2. zvířecí, kde jako hlavní nositelé děje vystupují zvířata s lidskými vlastnostmi
3. legendární, které jsou vystavěny na naivně kreslených biblických postavách
4. novelistické, které potlačují fiktivnost a volí za nositele děje prostého člověka z lidu.⁵

Jednotná definice pohádky neexistuje, o čemž svědčí uvedené pojmy. Jednotlivé zdroje kladou důraz na odlišné prvky, přirozeně se tedy v charakteristikách odlišují. Shoda je patrná pouze v tom, že jedním ze základních stavebních kamenů pohádky je fantastično, nadpřirozeno.

V Encyklopedii literárních žánrů Dagmar Mocné, Josefa Peterky a kol. je pohádka charakterizována jako „zábavný, zpravidla prozaický žánr folklorního původu s fantastickým

³ Cit. dle: Stromšík, Jiří: Pohádka ve století vědy. - In: Od Grimmelshausena k Dürrenmattovi. Kapitoly z německé literatury. Praha: H&H, 1994, s. 68.

⁴ Cit. dle: Vlašín, Štěpán: Praha : Československý spisovatel, 1984, s. 281.

⁵ Srov. Vlašín, Štěpán: Praha : Československý spisovatel, 1984, s. 281.

příběhem.“⁶ „Objevuje se nejen výrazně dějové vyprávění, ale i rozmarné, kontaktní rozprávění.“⁷ Důraz je položen na eliptičnost (vypouštění epicky nedůležitých časových úseků děje), retardaci (oddalované rozuzlení- jeden úkol podmiňován jiným), opakování motivů a gradující variace (víceré opakování úkolu s narůstající obtížností).⁸

Lexikon literárních pojmů Libora Pavery a Františka Všetického říká o pohádce následující: pohádka je „jeden ze základních prozaických žánrů ústní slovesnosti, zároveň také žánr umělé, artistní literatury. V případě lidové literatury jde o vyprávění fantastické a dobrodružné povahy, v němž se mísí realita s fantazií.“ „Obvykle vyjadřují názory, životní pravdy, sny i touhy určitého kolektivu, který se také po staletí podílel na jejich přenášení z úst do úst. Při přenášení se přitom měnila podoba pohádek a vzniklo tak mnoho jejich variantů u jednotlivých národů.“⁹

Pohádkových prvků využívala díla vysoké literatury, stejně tak, jako si pohádka přizpůsobovala postavy a zápletky z tvorby vysoké literatury.¹⁰ Oficiálně však pohádka neplnila morální účely tzv. vyšší literatury. Přesto byly tyto lidové texty s kouzelnými motivy hojně čteny.

Kolébku pohádek je ústní kultura, o jejich existenci svědčí písemné prameny. Písemně fixované látky jsou ovlivněny mentalitou a kulturním prostředím, ve kterém pisaři žili. Již myšlenky zástupců doby Osvícenské byly spojovány s vlasteneckým cítěním, ale teprve generace romantiků vytušila v pohádkách nejenom kulturní hodnotu, kterou začala písemně zachycovat pro příští generace, šlo především o doklad minulosti národa a také o zachycení původní tvorby písní, pověstí a pohádek. Ve 20. století se poté rozvíjí vědecké zkoumání pohádek.

⁶Cit dle: Mocná, Dagmar / Peterka, Josef : Encyklopedie literárních žánrů. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2004. s. 472.

⁷ Cit dle: Mocná, Dagmar / Peterka, Josef : Encyklopedie literárních žánrů. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2004. s. 472.

⁸ Srov. Mocná, Dagmar / Peterka, Josef : Encyklopedie literárních žánrů. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2004. s. 472.

⁹ Cit dle: Pavera, Libor / Všetický, František: Lexikon literárních pojmů. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 280.

¹⁰ Srov. Stromšík, 68.

Kromě toho, že pohádka překračuje žánrové hranice, je pro ni příznačná i migrace mezi různými národy a jazyky. Podobné motivy a látky lze nalézt i u těch nejvzdálenějších národů.¹¹

Přes rozdíly dobové a místní se pohádky téměř všech národů podobají stavbou děje i jednáním postav. Hrdinové pochází často z chudých poměrů, jsou-li rodu vznešeného, pronásleduje je závist a zloba. Hrdina mívá kladnou povahu, své vítězství si vydobývá sám díky svým vlastnostem, vytrvalosti a pílí. Vyniká mravní ušlechtilostí, bojuje proti každé nespravedlnosti a pomáhá druhým. Na oplátku se mu dostane pomoci od zvířat nebo přátel. Často mu ale však lidé z blízkého okolí, např. zlá macecha nebo sourozenec škodí. Pohádky mají ustálenou formu a schéma, ustálené jsou formule úvodní (*za sedmero horami a sedmero řekami*), ale také závěrové (*zazvonil zvonec a pohádka je konec*). Objevují se zde postavy nadpřirozené a také postavy podle živých vzorů, antropomorfované postavy a prostředí (zvířata a příroda), groteskně zkrslé (trpaslík), typizované konstantním znakem (Dlouhý, Široký a Bystrozraký) magické formule a čísla (princ musí splnit tři úkoly). Opakují se určité konstelace, zlá macecha má vždy nepohlednou dceru, král má tři dcery nebo tři syny apod. Mezi klasické pohádkové motivy náleží kouzelný předmět (živá voda, oříšek pro Popelku). Základním prvkem pohádek je víra ve věčnou spravedlnost. Dobro zpravidla vítězí nad zlem.

I proto jsou pohádky u dětí zřejmě tak oblíbené. U dětí mladšího věku (5-6 let) jsou populární jednoduchá schémata pro svou přehlednost a jednoduchost. Pohádka v nich vzbuzuje pocity libosti nebo nelibosti, ještě nedokážou zdůvodnit, proč se jim pohádka líbí. Mají rády pohádky kratší, které jim jsou srozumitelné. Pro děti je velmi důležité působení na jejich smysly vizuální a sluchové, líbí se jim, když je explicitně řečeno, že má princezna třeba zlaté šaty, protože se potom mohou lépe zaměřit na charakter postav. Co se týká oděvu, krásné a hodné postavy mívají šaty obvykle stříbrné či zlaté, postavám nesympatickým jsou přisouzeny šaty černé, šedé, ponuré.¹²

Z mého vlastního pozorování oblíbenosti pohádek u dětí této věkové kategorie vyplývá, že nejraději mají děti pohádky O sedmi kůzlátkách, Červená karkulka nebo Tři prasátka. Děti si je rády nechávají opakovaně vyprávět, i když už znají každý detail příběhu. Děj není složitý, hrdina se dostává do obtížné situace, jelikož neuposlechl varování. Líbí se jim, jak je škůdce- v těchto uvedených případech vždy vlk- potrestán a všechno dobře

¹¹ Srov. Červenka, Jan: O pohádkách. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1960.

¹² Srov. Červenka, Jan: O pohádkách. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1960.

dopadne. Dále jsou to Jeníček a Mařenka, nebo Sněhurka. Pohádky pro děti jsou však upravené, neboť pohádky v původním znění byly plné drastických a krutých scén.

Děti staršího věku (6-10 let), mají naopak v oblibě nikoliv stereotyp, ale změny a proto se jim líbí více např. Hrubínovo zpracování Popelky, než Popelka Boženy Němcové. Mají rády pohádky dlouhé, avšak dynamické, které jsou prokládány kratšími příběhy. Spravedlnost a potrestání škůdce je pro ně samozřejmostí. Děti přenáší děj ve své fantazii do svého známého prostředí a představují si, jak by se zachovaly v případě, kdyby se ocitnuly na hrdinově místě, nebo kdyby vlastnily nějaký kouzelný předmět, jaké přání by si pomocí kouzla mohly vyplnit. Myšlení dětí je zaměřeno více na detail, který může dospělému člověku lehce uniknout.

Je dokázáno, že děti, které se od raného věku četbě nevyhýbají, mívají mnohem lepší sloh, než děti, které se o pohádky nezajímalý.¹³

1.2 Vývoj žánru

Pohádka se objevuje už v před-antických kulturách, ve starověku nestála v popředí sběratelského zájmu. V antické literatuře však nalézáme stopy pohádkových motivů (u Homéra Istitivé oslepení jednooké obludy, útěk za pomoci berana atd). Nejstarší písemný záznam pohádkové látky O dvou bratřích představuje egyptský papyrus, který pochází ze 13. století.¹⁴

Středověká literatura je rovněž prostoupena pohádkovými motivy, nalezneme je zejména v hrdinské epice, v cyklu pověstí o králi Artušovi, v dvorském románu, v rytířském eposu Tristan a Isolda apod. Přibližně od 12. století pronikají do Evropy orientální látky z íránsko-perských oblastí a z indické oblasti, které zapůsobily na ústní slovesnost a vychází z nich např. arabský cyklus pohádek Tisíce a jedné noci. O oblibě těchto orientálních látek svědčí jejich další zpracování, motivy tohoto cyklu pronikly do Boccacciova Dekameronu.¹⁵

V období kolem 16. století se dobové oblíbenosti těší dílo Líbezné noci (1550) G. F. Straparoly a Pentamerone (1637) G. Basileho. Zajímavá svědectví o ústní lidové slovesnosti poskytuje i Rabelaisovo dílo Gargantua a Pantagruel (1532).¹⁶ V 17. století vychází ve Francii soubor Ch. Perraulta Pohádky mé matky husy (1697).

Od 2. poloviny 18. století se v Evropě šíří zájem o starobyrou národní epiku.

¹³ Srov. Červenka, Jan: O pohádkách. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1960.

¹⁴ Srov. Šmahelová, 10.

¹⁵ Srov. Šmahelová, 11.

¹⁶ Srov. Šmahelová, 12.

Velký úspěch po celé Evropě měly zpěvy domnělého Ossiana, které zveřejnil anglický literát James Macpherson v 2. polovině 18. století. Tyto písně byly však brzy po jeho smrti prohlášeny za padělky. Anglické příklady zapůsobily zvláště na Johanna Gottfrieda Herdera (1744-1803), na jeho proslavený soubor lidových písní *Stimmen der Völker in Liedern* (Hlasy národů v písních). J. G. Herder zde uvedl ukázkou staré české hrdinské poezie báseň Libušin stolec a zařadil tak Čechy mezi starobylé kulturní národy, kteří však starou původní hrdinskou epiku doloženu neměli a tak se vzdělaní mladí autoři odhodlali k mystifikaci a za záhadných okolností se objevují dva údajně staročeské rukopisy- Rukopis královédvorský (1817) a Rukopis zelenohorský (1818), které měly vliv na další vývoj české literatury.¹⁷

Herderova slova o hodnotách ukrytých v poezii přivedla k pohádce Johanna Karla Augusta Musäuse (1735- 1787). Během let 1782-1786 vytvořil Joh. K. A. Musäus¹⁸ pohádkovou knihu *Volksmärchen der Deutschen*. Již Herder požadoval takovou sbírku, jakou se stanou *Kinder-und Hausmärchen*. Sbírkou Joh. K. A. Musäuse je brána jako nedostačující, stejně tak jako pokusy romantických básníků, jako byl Ludwig Tieck (1773-1857) a jeho autorské pohádky *Rytíř moudrovous*, *Kocour v botách* (1797) a Clemens Brentano (1778-1842). Pohádkové látky v českém prostředí v 17. a 18. století se objevují v tzv. knihách lidového čtení, které byly hojně rozšířeny. Takovou knihou s pohádkovými prvky je např. *Kronika o Meluzíně*.¹⁹ Během období romantismu se pozornost v německém prostředí zaměřuje na dětskou literaturu. Goethe, Jean Paul, Hölderlin, Tieck nebo Novalis, jsou autoři výchovných románů, s dětskými postavami.

Od Johanna Wolfganga Goethe (1749-1832) jsou známé pohádky: *Der neue Paris* (1811), *Die neue Melusine* (1807-1812, ED1817 / 1819) und *Das Märchen aus den Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten* (1795)²⁰.

V Dánsku tvoří kromě románů a světově známých divadelních her, své pohádky Hans Christian Andersen. K jeho nejznámějším textům patří *Das hässliche Entlein* (1844) und die

¹⁷ Lehár, Jan [et al.] : Česká literatura od počátků k dnešku. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008. s. 188.

¹⁸ Grimm, Jacob / Grimm, Wilhelm: *Die Märchen der Brüder Grimm*. Berlin : Neues Leben, 1984, s. 203.

¹⁹ Srov. Šmahelová, 12.

²⁰ *Deutsche und europäische Kunstmärchen*. – In:

<http://www.pangloss.de/cms/uploads/Dokumente/Germanistik/Allgemeines/Kunstmaerchen.pdf> (19.6.2012).

Scheekönigin (1845). V pozdější tvorbě *Die Dryade* (1868), *Die große Seeschlange* (1871), využívá prvků současné vědy a techniky.²¹ Pohádky této doby jsou určeny původně pro dospělé, kterým mají pomoci ocitnout se ve své fantazii v době svého mládí. V pohádkách C. Brentana, F. Novalise, L. Tiecka, H. Ch. Andersena a dalších se poprvé objevuje moderní básnický přístup k tradičním pohádkám.²²

19. století v souvislosti s vlasteneckým uvědomováním přináší zlom. Lidová slovesnost byla chápána jako doklad starobylé tradice národa, generace romantiků usiluje o zachycení její věrné podoby, třebaže dochází v duchu ideálních představ autorů k úpravě, autenticita podání je žádoucí. V 1. polovině 19. století dominuje zájmu básníků píseň, od 2. poloviny 19. století se prosazuje do popředí pohádka.

Důležitým počinem v evropském pohádkářství je vydání sbírky lidových pohádek *Kinder- und Hausmärchen*, kterou vydali Grimmové v Německu v roce 1812-1815 a definitivní verze vyšla roku 1850. Uplynulo tedy již 200 let od prvního vydání těchto stále oblíbených pohádek. V roce 2011 jsme si rovněž připomněli 200. výročí od narození Karla Jaromíra Erbena. Látky získávali Grimmové přímo od vypravěčů, nebo prostřednictvím spolupracovníků, kteří folklorní materiál pomáhali sbírat a zapisovali podle metody jejich autentická podání.

Na jejich dílo navázala spousta sběratelů lidové tradice. „Z materiálu, který shromáždili, sestavil Paul Zauner antologii (1912-1923), jež vystihuje vývoj narativního slovesného umění v Německu do konce 19. století.“²³

Nejen Grimmové ovlivňovali, i oni se nechali inspirovat literárním zpracováním irských pohádek od významného amerického sběratele irského původu Jeremiaha Curtina, jehož některé látky zpracovali a vydali pod názvem *Irské pohádky o skřítcích*.²⁴

Clemens Brentano nepřivítal vydání Grimmovských pohádek s nadšením. Podle Brentana si stačilo zapsat u vypravěčů jen několik slov, protože věřil, že nic podstatného nezapomene. Vznikly však mezery, které Brentano podle libosti doplňoval. Pohádky také spatřoval jako východisko pro vlastní tvorbu. S Brentanovou formou úprav bratři silně

²¹ Deutsche und europäische Kunstmärchen. – In:

<http://www.pangloss.de/cms/uploads/Dokumente/Germanistik/Allgemeines/Kunstmaerchen.pdf>
(19.6.2012).

²² Srov. Šmahelová, 133.

²³ Srov. Šmahelová, 14.

²⁴ Srov. Šmahelová, 18.

nesouhlasili. V přátelském prostředí protikladných sběratelských povah Achima von Arnima a Clemense Brentana vyšla již písňová sbírka *Des Knabens Wunderhorn* (1805-1808).²⁵ O rok později uveřejnil jejich heidelberský učitel Josef Görres spis o knížkách lidového čtení *Die deutschen Volksbücher* (1807).²⁶ I pod jeho vlivem začali bratři shromažďovat z ústního podání své první pohádky.²⁷

V českém prostředí mluvíme o vzniku prvních lidových sbírek od 40. let 19. století. Roku 1838 vydává Jakub Malý sbírku *Národní české pohádky a pověsti*, která obsahovala nové, v literatuře dosud nezaznamenané látky: o ubrousku, o ptáku-Ohniváku, resp. Pták Ohniváč. Ve druhém vydání v roce 1845 již tuto pohádku uvádí s názvem *O zlatém ptáku*, titul přejal pravděpodobně ze sbírky bratří Grimmů. O vědeckém významu této sbírky však nemůže být řeč, neboť Malý tyto pohádky nepodařeným způsobem zkreslil.²⁸

První pokusy o českou stylizovanou pohádku se však objevují už dříve. Ale jak uvádí Václav Tille, bylo do čtyřicátých let u nás zaznamenáno jen dvacet pohádkových látek, a to včetně Gerlovy německé sbírky *Volksmärchen der Böhmen* z r. 1819.²⁹

Kultura česká byla s německou úzce provázaná, pohádkové látky k nám putovaly především přes německé území. Největší ozvěnu zaznamenalo dílo u K.J.Erbena. V roce 1844 vychází v České včele pohádky K. J. Erbena, z nichž jedna- *O třech přadlenách* vznikla na motivy látky Grimmovské. Na Erbenově zpracování pohádek se silně projevil vliv díla i myšlení bratří Grimmů.³⁰

Ve 40. letech se začíná věnovat pohádkám i Božena Němcová, která využila své zkušenosti s lidovým vypravěčstvím. Na rozdíl od Erbena jí chybí folkloristické znalosti, ona však dokázala vyjádřit uměleckou hodnotu díla bez odborných znalostí, jen se svými fabulačními schopnostmi. Roku 1857-58 vyšly její *Slovenské pohádky*.³¹

Sběratelská činnost pokračuje po celé 19. století, k významnějším autorům patří František Bartoš (1837-1906, *Naše děti*, 1888), Matěj Mikšíček (1815-1892), Beneš Metod

²⁵ Srov. Šmahelová, 13.

²⁶ Srov. In: http://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_G%C3%B6rres (3.7.2012).

²⁷ Sirovátka, Oldřich: *Německé pohádky Grimmových následovníků*. In: *Německé lidové pohádky*. Praha: Odeon, 1976, s. 7.

²⁸ Srov. Šmahelová, 21.

²⁹ Srov. Šmahelová, 21.

³⁰ Srov. Šmahelová, 22.

³¹ Srov. Šmahelová, 23.

Kulda (1820-1903), Jan František Hruška (1865-1937, edičně připravil Erbenovy chodské pohádky), Jiří Polívka (1858- 1933) a rovněž Václav Tille (1867- 1937), který sestavil základní pramen pro zkoumání českých pohádkových látek, totiž Soupis českých pohádek (1929 až 1937).³² Ústní folkloristická tradice v 20. století postupně mizí, přibývá však adaptací klasických lidových látek.

Ve dvacátých letech vznikaly v Německu pohádkové soubory ovlivněné Grimmovským stylem, jednou z vlivných a oblíbených sbírek je Deutsches Märchenbuch (poprvé 1845- 1847) Ludwiga Bechsteina.³³ Pokračovatelé Grimmů dotáhli do konce Wilhelmovy úpravy a to: pohádkový svět je zbaven přílišné drastičnosti, přibývá morality a nábožnosti, děj se odvíjí logičtěji a s propracovanější motivací.

K současným oblíbeným pohádkářům patří například Otfried Preußler (1923).³⁴ Mezi jeho nejznámější díla patří knihy „Die kleine Hexe“ („Malá čarodějnice“), „Der Räuber Hotzenplotz“ („Loupežník Hotzenplotz“) a „Krabat“ („Čarodějův učeň“).³⁵

1.3 Teorie k původu pohádek

Grimmové si primárně jako svůj cíl odborné zkoumání pohádek nekladli, ale díky zásadám podle nichž se při sběru a vydávání pohádek řídili, posloužilo jejich dílo jako podnět pro vědecké bádání v této oblasti.³⁶ Otázky po původu pohádek se začaly objevovat v souvislosti s rozšiřujícím se fondem dokladů o lidové slovesnosti.

Grimmové vycházeli z mytologické teorie,³⁷ tedy z představy, že pohádky jsou pozůstatky mýtů, které si každý národ přinesl ze společné asijské pravlasti, stejně jako svůj jazyk. Tuto teorii rozpracoval Max Müller v roce 1856 a mezi zastánce patřil také Erben. V popředí zájmu Grimmů se vyskytoval vědecký význam pohádek, tedy zdůraznění folklorních prvků a potlačení veškerých subjektivních a individuálních projevů.

Srovnávací studium literárních památek odhalilo celou řadu látkových shod a souvislostí a ve vztahu k otázce po původu pohádek jsou vysloveny následující teorie.

Theodor Benfey (1809-1881), německý filolog, vyslovil v roce 1859 tzv. migrační teorii, tedy názor, že pohádky nejsou vlastnictvím jednotlivých národů, ale že pohádka

³² Srov. Šmahelová, 25.

³³ Srov. http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_M%C3%A4rchenbuch (3.7.2012).

³⁴ Srov. In: <http://www.zeit.de/2008/47/KE-Preussler-Beistueck> (3.7.2012).

³⁵ Srov. In: http://cs.wikipedia.org/wiki/Otfried_Preu%C3%9Fler (3.7.2012).

³⁶ Srov. Šmahelová, 26.

³⁷ Srov. Šmahelová 26.

vznikla na jednom území – kolébkou byla považována Indie a odtud látka putovala od jednoho národa ke druhému.³⁸ Odvozování evropské pohádkové tradice od indické základny však budilo pochybnosti.

Skotský sběratel lidové slovesnosti Andrew Lang (1844-1912) roku 1873 vystoupil s tzv. antropologickou teorií³⁹, která tvrdí, že látka vznikla na raném vývojovém stupni každého etnika z důvodu podobných kulturních a psychických poměrů. Antropologická teorie vzešla z výzkumu, při kterém byly u primitivních národů v Africe, Americe a Polynésii objeveny stejné látky, avšak mezi těmito etnickými skupinami nebyl žádný prokazatelný vztah. Odtud se vzala myšlenka polygeneze pohádek.

Rozporuplnost v teoriích dokazuje další pohled a to francouzského filologa a literárního historika Josepha Bédiéra (1864-1938), který odmítl obě předchozí teorie s doporučením zabývat se raději srovnávacím studiem a sledováním proměn, kterými látky postupem času procházely, což inspirovalo tzv. finskou školu, která sledovala vliv kulturního kontextu na proměny určitých látek při přechodu z jednoho prostředí do druhého.⁴⁰

Dnes je otázka po původu pohádek uzavřena. Badatelé se shodují, že se pohádky šířily jen z některých míst. Literární historička Hana Šmahelová ve své publikaci *Návraty a proměny*⁴¹ zmiňuje osm kulturních oblastí, ze kterých se pohádky šířily, jsou to severní Asie, Evropa, Středomoří, poříčí řeky Nigeru, řeky Konga, další oblastí je východní Asie, Tibet, Indie, Indonésie, dále Oceánie a Austrálie. Pohádky uvedených oblastí se odlišují obsahem a srovnávací rozbor ukázal, že nejkvalitněji zpracované jsou pohádky evropské a asijské.⁴²

Vědeckému zkoumání pohádek se věnoval v Čechách především Václav Tille, který sestavil soupis pohádkových látek, dále Oldřich Sirovátka (1925-1992), Karel Horálek (1908-1992), anebo profesor slovanské filologie Jiří Polívka (1858-1933), který s folkloristou Johannem Boltem (1858-1937) vydal publikaci *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*.

Psychologickou metodu zkoumání pohádek propracoval psycholog Karl Gustav Jung (1875-1961).

³⁸ Srov. Šmahelová 27.

³⁹ Srov. Šmahelová 30.

⁴⁰ Srov. Šmahelová, 28.

⁴¹ Srov. Šmahelová, 30.

⁴² Srov. Červenka, 31.

1.4 Klasická pohádka versus autorské zpracování

Adaptace, které jsou svědectvím o možných tvůrčích přístupech a motivacích pro obměny pohádkových látek, jsou důležitým bodem v diskuzi o pohádkách.

Ústní forma podání folklorní tvorby a také lidská paměť, možná i prvek lidské fantazie, sehrály v proměnách času svou roli. Vypravěči přizpůsobovali látky regionálním zvyklostem. Začaly se objevovat různé varianty jedné látky, čehož si můžeme povšimnout na zpracování stejných látek u Grimmů, Erbena i Němcové. Každý z nich totiž adaptoval danou látku podle svých představ.

Se zakotvením lidových pohádek v dětské literatuře nastal problém, protože se folklorní látka, která má být zachycena věrně ve své podstatě, jen těžko převáděla do literatury, což je dáno specifickými požadavky na dětskou literaturu.⁴³ Folklorní dílo totiž nezřídka zachycovalo pochybné morální kvality apod. V odborné literatuře se dovídáme, že „je nutno folklorní dílo adaptovat takovým způsobem, aby mělo v nové, tj. literární, skutečnosti smysl“.⁴⁴

Jak procházela společnost změnami, zůstaly jedinými věrnými posluchači po staletí děti, které jsou dodnes fascinovány kouzlem pohádek a nejen to, pohádka má na ně výchovný a psychologický vliv. Zvláštní kompozici vnímáme u pohádek určených pro nejmenší děti, založených na kumulaci dějových situací až k pointě, jsou to pohádky O slepičce a kohoutkovi nebo O veliké řepě.

Pohádky se dostávaly mezi děti prostřednictvím vyprávění chův a tyto vypravovánky v brzkém věku můžeme brát jako raný podnět neboli základ k literární tvorbě pohádek třeba u Charlese Perraulta (1628-1703) nebo u Grimmů, kteří si v dospělosti na tato vyprávění vzpomněli a jejich tvorba je tomu dokladem.

Pohádky jsou pro děti důležité i z hlediska psychického. Pohádkové situace, které mají jednoduché dějové schéma, jsou pro dítě lehce pochopitelné a dítě do nich také může promítnout svou elementární zkušenost se světem, s mezilidskými vztahy apod. Odborná literatura říká, že pohádky pomáhají dětem odreagovávat jejich podvědomý strach z neznámého právě pomocí hyperbolizovaného, leč zcela abstraktního nebezpečí, vedou je k vědomí spravedlnosti, konkretizují představy o dobru a zlu.⁴⁵

⁴³ Srov. Šmahelová, 48.

⁴⁴ Srov. Šmahelová 49.

⁴⁵ Srov. Šmahelová 101.

Další důvod pro úpravy bylo kritérium jazykové. Pohádky umělé jsou psány jazykem podle současné jazykové normy, jsou tedy dětem srozumitelné. Avšak pohádky klasické se přirozeně od dnešního jazyka odlišují. Pohádky navíc žily především mezi venkovským lidem, je tedy zřejmé, že jsou poznamenány místním nářečím. Sběratelé pohádek v době národního obrození, Karel Jaromír Erben a Božena Němcová povyšovali pohádky na útvar celonárodní. Zacházeli volně s motivy a převáděli je z nářečí do jazyka spisovného.⁴⁶

V souvislosti s obdobím pozitivistickým vnímáme v zápisu pohádek dvě tendence, na jedné straně jsou pohádky vnímány jako útvar lidové slovesnosti a národopisný materiál a proto jsou zapisovány v jejich původním jazyce, tedy v nářečí, na straně druhé jsou autoři, kteří si uvědomují, že pohádky jsou určeny ke čtení a tedy je tak i upravují.

Pohádky můžeme dělit následujícím způsobem: 1. klasická adaptace, která je hlavním bodem této práce, dále 2. autorská adaptace a autorská pohádka, nebo také pohádka lidová/folklorní, a 3. pohádku moderní. Stejně jako jsou rozkolísány pohádkové definice, tak ani u diferenciací pohádek z hlediska úprav se neshodneme na jednoznačném pojmu.

1. Klasická adaptace je ve velké míře spojená s odborným zájmem a snahou o takové vypravování, které by vzbudilo pocit lidového podání a zachování tradičních folklorních prvků. Jádrem fondu lidových pohádek jsou pohádky kouzelné. Tento typ pohádek nebyl původně určen dětem, ale dospělým. Grimmové, a tímto na ně přímo navázal i Erben, kombinují různá znění jedné látky do podoby tzv. optimálního variantu, což je vlastně základní druh folklorního převyprávění.⁴⁷ Folklorní dílo má být přeneseno do literatury tak, aby vznikl text na pomezí folkloru a literatury. Optimální variant rekonstruuje folklorní látku. Čím víc variantů budeme mít k dispozici, tím můžeme získat přesnější obraz stavu látky. Soustředění se na jednu látku může vést totiž k zásadním nedostatkům, s jakými se setkáváme např. v pohádkách Horákových nebo Kuldových. Můžeme uvést jednu z nelogičností - Janíček má hůl, kterou stačí zabodnout do země, aby se mu ovečky samy pásly, přitom když se chce podívat do lesa, žádá myslivce, aby mu ovečky pohlídal. A mohli bychom při výčtu nelogičností pokračovat.

Bratři kladou důraz na lidovost a hlavně odborné cíle, Erben se rovněž o mytologii opírá, ale projevuje se u něj více umělecká stránka.

⁴⁶ Srov. Červenka, 64.

⁴⁷ Srov. Červenka, 124.

Zatímco Grimmové a Erben spojovali lidové látky s principy literatury, velikánka české literatury Božena Němcová folklor věrně nezachycovala. Počínala si jako výborná vypravěčka a látky i motivy jen dále rozvíjela. V souvislosti s ní mluvíme o tzv. autorské adaptaci. „Dílem Boženy Němcové byla lidová pohádka poprvé včleněna do české literatury jako svébytný celek a posílila tak demokratické a realistické tendence vznikající celonárodní literatury.“⁴⁸

2. Autorská adaptace⁴⁹ je individualizovaná a dosti volná tvorba a lidovou tradici vědomě překračuje. Volně bychom ji mohli nazvat jako převyprávění.
3. Podání, které už volně zpracovává za pomoci umělcovy fantazie pohádkové náměty, nebo naopak na tradičních námětech nezávislý fiktivní příběh, nazýváme autorskou pohádkou⁵⁰ nebo pohádkou moderní, kterou tvořili např. Sofie Podlipská, Eliška Krásnohorská, Karel Čapek, Jan Werich nebo třeba Václav Čtvrtek.

Autoři těchto moderních pohádek se samozřejmě mohou inspirovat tradičními syžety a motivy, ale často se dává přednost naprosto volné fantazii. Moderní pohádka neboli antipohádka, se vyznačuje konkretizací místa (Karel Čapek: „Tak třeba zrovna u nás, co jsme se my jako narodili, bydlel jeden v řece Úpě pod splavem, a jeden byl tuhle v Havlovicích u toho dřevěného mostu.“)⁵¹ a času děje. Začleňuje kouzelné prvky zároveň s reálnými technickými reáliemi. Častý je výskyt nonsensu, viz pohádka Miloše Macourka- O holčičce s náhradní hlavou. Porovnáme-li na okraj klasickou pohádku s moderní pohádkou Karla Čapka, zjistíme, že u Čapka vystupují pohádkové bytosti, avšak s vlastnostmi obyčejných lidí. Schází zde už ten základní prvek pohádek- konfrontace dobra a zla a jiné.

⁴⁸ Srov. Šmahelová, 97.

⁴⁹ Srov. Šmahelová, 128-169.

⁵⁰ Srov. Šmahelová, 169-197.

⁵¹ Cit. dle: Čapek, Karel: Pohádka vodnická. In: Devatero pohádek a ještě jedna jako přívazek od Josefa Čapka. Praha: Albatros, 1986.

2 Život a dílo tvůrců

2.1 Jacob a Wilhelm Grimmové

„Wir suchen die Reinheit in der Wahrheit einer geraden, nichts Unrechtes im Rückhalt bergenden Erzählung.“⁵²

Jacob přichází na svět 4. ledna v německém Hanau, o rok později, 24. února 1786 se narodil jeho bratr Wilhelm.

Starší Jacob (1785-1863) je autorem německé gramatiky, německé mytologie a dějin německé řeči. Mladší Wilhelm (1786-1859) se věnoval německé hrdinské pověsti. Do školy začali chodit v Steinau. Roku 1841 se stali profesory na berlínské univerzitě, kde se věnovali vědecké práci a tvorbě slovníku *Das deutsche Wörterbuch* (16 sv., 1854-61).⁵³

Ještě předtím, roku 1802, však začali bratři studovat práva v Marburgu. Jacob navštěvoval ve volném čase přednášky z literatury. V Marburgu potkali mladého docenta a profesora práv Friedricha Carla von Savigny. Savigny byla důležitá osobnost v jejich životě. Byl knihomol, který otevřel bratrům dveře nejen do světa práv, nýbrž také k literárnímu životu a právě od něj vzešel impuls k vědeckému zkoumání literatury. Savigny Grimmy poučil, jak mají zacházet s právními texty, ale také, jak se čte romantická literatura. Bratrům Grimmům poskytl také svou knihovnu a otevřel jim dveře do společnosti, která zahrnovala jména jako filolog Friedrich Creuzer, který ovlivnil zkoumání mytologie, nebo lékař z Marburgu Johann Wilhelm Heinrich Conradi.⁵⁴

Roku 1804 se těžiště romantismu přesouvá z Marburgu do Heidelberku, kde výše jmenovaný Friedrich Creuzer řídí deník *Heidelberger Jahrbücher*, jeden z důležitých publikačních orgánů, se kterým jsou Grimmové spjati.⁵⁵

Obecnou podporu nejen při práci na slovníku *Deutsches Wörterbuch*, ale také při vydání sbírky *Des Knaben Wunderhorn*, našli bratři u faráře Johanna Heinricha Christiana Banga.

Z mládí prožitého v Hanau si oba bratři pamatovali pěknou řádku pohádek a pověstí. Pohádky pro svou sbírku bratři získali i z vyprávění od Wilhelmine von Schwertzell nebo od

⁵² Grimm, Jacob Ludwig Carl/ Grimm Wilhelm Carl: *Kinder- und Hausmärchen*. Bd. 1, Märchen Nr. 1-86. Stuttgart: Phillip Reclam Jun. 1980, s. 17. Hledáme čistotu v pravdivě uchovaném vyprávění.

⁵³ Srov. In: <http://dwb.uni-trier.de/Projekte/DWB/dwb> (3.7.2012).

⁵⁴ Srov. Martus, Steffen: *Die Brüder Grimm*, Berlin: Rowohlt Verlag 2009.

⁵⁵ Srov. Martus, Steffen: *Die Brüder Grimm*, Berlin: Rowohlt Verlag 2009.

vypravěčky Kathariny Dorotheey Viehmannové. Právě od ní pochází pohádky jako Líná přadlena, Doktor Vševěd apod. Celkem u ní bratři zaznamenali 21 pohádek.

„Viehmannová žila jako žena sedláka nedaleko Kasselu ve vesnici Niederzwehren a Grimmové se s ní setkali náhodou, jak poznamenává Wilhelm v předmluvě k druhému svazku. V té době jí prý nebylo mnoho přes padesát let, měla pevné rysy a příjemný obličej, jasný i ostrý pohled a v mládí byla pravděpodobně krásná. Zachovává tyto staré pověsti pevně v paměti, kterýžto dar, jak říká, není každému propůjčen a mnohý si vůbec nic nemůže zapamatovat. Přitom vypráví rozvážně, jistě a neobyčejně živě z vlastního zalíbení ve vyprávění samém, jednou zcela nenuceně, jindy, jestliže chceme, ještě jednou pomalu, takže jí po jistém výcviku lze stačit ve psaní. Kdo věří ve snadné porušování lidového podání, v nedbalost při jeho uchovávání a také v nemožnost dlouhého trvání jako v pravidlo, ten by měl slyšet, jak přesně vždy setrvává při každém vyprávění a jak dbá na jeho správnost: nikdy nepozměňuje při opakování něco věcně a opravuje uprostřed řeči hned sama nedopatření, jakmile je zpozoruje.“⁵⁶

Viehmannová byla potomkem staré hugenotské rodiny a pohádky, které vyprávěla, byly udržovány v rodinné tradici. V pohádkách jsou patrné rysy francouzského podání, zejména ohlasy pohádek Charlese Perraulta.

Říká se, že zatímco Jacob byl vědeckou osobností, Wilhelm stál údajně v pozadí tvorby, ale naopak, je to právě Wilhelm, kdo pečoval o kontakty, účastnil se různých čajových dýchánek a díky jeho činnosti se bratrům podařilo získat takové množství materiálu od přátel. V předmluvě ze 17. září roku 1840 bratři vyjadřují potěšení nad novou pohádkou v jejich sbírce, kterou vyslechl jeden z přátel zemědělece.

„Es freut uns, daß unter der neuen Stücken, womit die Sammlung abermals ist vermehrt worden, sich auch eins wieder aus unserer Heimat befindet. Das schöne Märchen von Lebenszeit (Nr. 176) erzählte ein Bauer aus Zwehrn einem meiner Freunde, mit dem er auf dem freien Felde eine Unterredung angeknüpft hatte; man sieht, daß die Weisheit auf der Gasse noch nicht ganz untergegangen ist.“⁵⁷

K nejdůležitějším přátelům patří také dva spisovatelé, se kterými se seznámili na univerzitě v Marburku, Clemens Brentano a Achim von Arnim. Spolupracovali spolu na

⁵⁶ Jech, Jaromír: Klasická sbírka německých pohádek. (In: Grimmové: Německé pohádky. 1961.)

⁵⁷ Grimm, Jacob Ludwig Carl/ Grimm Wilhelm Carl: Kinder- und Hausmärchen. Bd. 1, Märchen Nr. 1-86. Stuttgart: Phillip Reclam Jun. 1980, s. 26.

vydání sbírky Des Knabens Wunderhorn. Od těch dvou přichází také podnět pro sběr lidových pohádek.

Důležitý vliv má na ně také členství v Heidelberger Dichterkreis, tedy v básnickém heidelberském kroužku (1804-1808), což je sdružení romantiků, kteří se orientují na národní literaturu.

Bratři se vždy snažili dbát na věrnost a pravdivost svých záznamů. Nejdříve začali se sběrem pohádek v úzkém kruhu známých a přátel. Několik z těchto pohádek slyšeli již v útlém věku a proto měli k této sbírce hlubší vztah. Také druhý svazek (1815) se skládá z pohádek z Hessenska, doplněnými o pohádky z Westfálska nebo Rakouska. Mezi dcerami rodin Haxthausenovy a Droste-Hülshoffovy našli Grimmové pilné přispěvatelky, které pro ně sbíraly pohádky a své zápisy, částečně v nářečí, jim posílaly. Rodině Haxthausenové vděčí za pohádky *Živá voda*, *O dvou královských dětech* apod.⁵⁸ „*Jacobův smysl pro přesný zápis v nářečí přenesl se i na Wilhelma, osobnost podstatně jinou...*“ *V jednom z dopisů Ludowině Haxthausenové si přeje, aby zapisovala věrně a přesně, se všemi zvláštnostmi, i s dialektem, bez přidávání nebo tzv. vykrašlování.*⁵⁹

Druhé, rozšířené a přepracované vydání vychází v roce 1819, v roce 1822 vychází třetí svazek a 1825 konečně tzv. malé vydání s prvními ilustracemi. V roce 1857 vychází kritické vydání sbírky s 211 pohádkami. Celkem i s dřívějšími sbírkami obsahují „Kinder- und Hausmärchen“ 239 pohádek.

Své spolupracovníky nacházeli ve šlechtických rodinách a v rodinách zámožné buržoazie a tato odlišná situace v Německu měla vliv na charakter shromažďovaných pohádek. Pohádky ve většině však nacházeli mezi prostým lidem, opírají se pevně o ústní podání lidové. Byli také ve styku s Josefem Dobrovským, který je informoval o našich lidových knížkách. Roku 1811 Jacob dokonce založil „Společnost pro pohádku“⁶⁰ (Märchengesellschaft), aby dal popud ke sběratelské činnosti v různých krajích. Tento projekt zhatily nepříznivé politické poměry.

Objevitelský čin bratrů spočíval v tom, že ústní lidovou slovesnost pojali jako výsostný pramen, ne jako podklad pro své umělecké zpracování, jak to činili jejich předchůdci. Bratři žádali, aby se pohádky zapisovaly věrně a přesně, se všemi zvláštnostmi, i

⁵⁸ Srov. Jech, 9.

⁵⁹ Srov. Jech, 13.

⁶⁰ Srov. Jech, 10.

s dialektem, bez vykrašlování.⁶¹ Autoři usilovali o sepsání pohádek, které po staletí putovaly mezi německým lidem, v té nejpůvodnější verzi. Viděli v nich pozůstatky starých mýtů, které umožňují pohled do duše předků. Vyhledávali zejména hornaté oblasti ležící stranou velkoměst, zaměřené na zemědělství, neboť zde předpokládali nejlepší uchování zvyků a tradic. Dokonce už ale ocenili vypravěčský fond několika autorů, mezi něž patřila stará Marie Müllerová, která hospodařila v domě lékárníka Wilda a od které pochází pohádky jako Červená Karkulka nebo Šípková Růženka. Do centra svého výzkumu staví lidového vypravěče a jeho podíl na celém vypravěčském procesu.

Grimmové, zejména Wilhelm, pohádky jazykově stylizovali, prováděli menší úpravy i motivické korektury a spojovali námětově spřízněné varianty v nový celek. Cílem bylo nejen pohádky umělecky ztvárnit, šlo především o živou působivost. Nesmělo dojít k uměleckému zkrášlení. V prvé řadě měly pohádky především potěšit čtenáře. V posledních letech ovšem Wilhelm Grimm upravoval některé texty pro dětského čtenáře. Jejich pohádkářství znamená mezník ve vývoji bádání a sběru, proto se v německém pohádkosloví mluví o pohádkách „před Grimmy“ (A.Wesselski) a „po Grimmech“ (P.Zaunert).⁶² Grimmové svým literárně-vědeckým počinem ukázali, v čem tkví význam pohádek a jak se mají dokumentovat. Od 40. let se objevuje velká vlna zájmu o sběr pohádek a sbírky, které vyšly, představují novou etapu ve sběru pohádek.

V roce 1856 Wilhelm Grimm může spokojeně napsat: „Jak osamělá byla naše sbírka, když se poprvé objevila, a jaká bohatá žeň od té doby vzešla!“⁶³ Bohaté výsledky sběratelské činnosti, na kterou bratři svým dílem zapůsobili, zůstávaly roztroušené po regionálních publikacích. Paul Zaunert si toto uvědomil a vydal v r. 1912 *Deutsche Märchen seit Grimm*.

2.2 Karel Jaromír Erben

(1811-1870)

„Vydávaje čítanku slovanskou, měl jsem dvoji při tom úmysl. Nejprve totiž chtěl jsem mládeži naší opatřiti příležitost, aby snadným praktickým způsobem mohla se poněkud seznámiti se všemi podstanými různostmi v jazyku i písmu velikého národa slovanského, jenž v nesmírném

⁶¹ Srov. Sirovátka, Oldřich: Německé pohádky Grimmovských následovníků. In: Grimmové, J.-W.: Německé pohádky Praha 1961, s.7.

⁶² Srov. Sirovátka, 8.

⁶³ Srov. Sirovátka, 9.

*prostranství zemí rozličných, od hor bavorských až za Urál a od Athosu až k severnímu moři ledovému, pod rozličnými vládami obývá, nyní okolo 80 milionů duší počítá.*⁶⁴

K. J. Erben byl básník, prozaik, sběratel a vydavatel českých národních písní, překladatel prózy a poezie, folklorista, historik, jazykovědec. Patří k zakladatelům české folkloristiky a etnografie a k předním editorům staročeské literatury.

Narodil se v Miletíně v Podkrkonoší, studoval gymnázium v Hradci Králové a práva v Praze. Od studentských let spolupracoval s Františkem Palackým. Erben žil stranou veřejnosti, soustředěn na svou práci, ve starostech o zajištění rodiny, jevil se jako člověk nevybojný, plachý. Zemřel roku 1870 v Praze.

Vábila ho tajemství skrytá v lidovém podání, zabýval se sběratelskou činností lidové poezie. Na rozdíl od předchozích sběratelů jako první zapisoval varianty textů a nápěvy. Z jeho národopisné činnosti v letech čtyřicátých vzešly Písně národní v Čechách (1842-45), jejich rozšířené vydání vychází roku 1864 pod názvem Prostonárodní české písně a říkadla.

Navázal na odkaz bratří Grimmů, v ústní slovesnosti hledal odraz starých náboženských mýtů a dávných bájí, které byly podle romantické teorie původním obsahem lidové písně.⁶⁵ Snažil se svým zpracováním pohádek, které slyšel z vypravování, obnovovat mýtická východiska. Roku 1869 vychází Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských.

První pohádkářské Erbenovy pokusy spadají k roku 1840. Ve svých počátcích hledal inspiraci u svých vrstevníků, kteří se zabývali psaním pohádek. Jako J. Malý skládal nejdříve lidové povídky, v nichž pohádkovost spatřujeme jen v podobě nadpřirozeného zásahu. Po seznámení se s dílem bratří Grimmů se ubírá k vlastní podstatě pohádky a obrací se k pohádkám kouzelným. Z raného pohádkářství Erbenova se zachovaly dvě: Kouzelné zrcadlo a Zlatovlasá panna. V roce 1844 vychází v časopise Česká včela dvě pohádky: O třech přadlenách a Dobře tak, že je smrt na světě. Jsou to jeho první dvě uveřejněné pohádky. Zde se mělo studium pohádkářské tradice Grimmů projevit nejvýrazněji, ale spočívá na vlastním pohádkovém Erbenově materiálu. Božena Němcová potvrzuje, že tuto látku také slychala vypravovati na Domažlicku. Erbenovi bylo lidové vypravování základem.

⁶⁴ Erben, Karel Jaromír: Sto prostonárodních pohádek a pověstí v nářečí původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. Praha: I. L. Kober, 1865, s. 4. – In: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=25434> (21.6.2012)

⁶⁵ Srov. Šmahelová, 107.

Tvůrčí práce na baladické sbírce Kytici odváděla Erbena od pohádkové prózy. Tak se také stalo, že jeho pohádka na motivy textu Němcové, Zlatý kolovrat, je zbásněná. Sbíрка Kytice z pověstí národních vychází v roce 1853. Balady nenásledují v chronologickém pořadí podle vzniku, ale sbírka má výraznou architektoniku. Vstupní Kytice a závěrečná Věštkyne mají národně buditecký ráz. Postupuje-li čtenář zepředu a zároveň zezadu sbírky, zjistí, že proti sobě stojící balady mají leccos společné, např. Polednice x Vodník- dva běsi, nepřátelští člověku.⁶⁶ Její druhé, upravené vydání, vychází v roce 1861 a názvem Kytice z básní K. J. Erbena.

V letech padesátých zahájil svou pohádkovou tvorbu báčkorkou (starší název pro pohádku)⁶⁷ Hrněčku vař! (1853), která byla otištěna v dětském časopise Zlaté klasy, jejíž příběh o kouzelném hrnečku, který navaří tolik kaše, až zavalí celou náves a sedláci se musí vsí prokousat, ukazuje pravděpodobně na chodský původ, ale ve sbírce ji mají i Grimmové. Erben vypravuje obšírněji, realisticky zachycuje těžký život chudé vdovy, která obývá se svou dcerou starou chalupu s roztrhanou střechou. Vdovina dcera má dobré srdce, věnuje staré žebračce poslední kus chleba, tedy celý svůj chudícký oběd. Za to dostane od stařeny dar-kouzelný hrneček. Sloh je blízký lidovému vyprávění krátkou větou a dialogy.

Almanach Máj otiskl v roce 1859 pohádky Pták Ohnivák a liška Ryška, Zlatovláska, Tři zlaté vlasy děda Vševeda a Král Tchoř. V almanachu Perly české byla vydána pohádka Dlouhý, Široký a Bystrozraký.

Kolem roku 1860 začíná Erbenova systematická práce o vydání lidových písní a pohádek. Dokladem je sborník Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních, zkráceně Čítanka slovanská. Jde o výbor slovanských pohádek v původních jazycích, řazen podle příbuznosti slovanských národů a také geografického principu.⁶⁸ Z Erbenovy korespondence je zřejmé, jak byl do látky dobře zasvěcen. Znal pohádky bratří Grimmů, francouzskou sbírku Perraultovu, maďarské pohádky Gaalovy, pohádky breťanské i švédské a tušil jejich evropský základ.

Jak Erben v předmluvě k Čítance slovanské uvedl, sbírka sledovala dvojí cíl: za prvé měla mládeži posloužit k seznámení se s podstatnými různostmi v jazyce a písmu velkého

⁶⁶ Srov. Grund, Antonín: Karel Jaromír Erben. Praha: Melantrich 1935.

⁶⁷ Velký slovník naučný. Díl A-L. Praha: Diderot, 1999, s. 129

⁶⁸ Erben, Karel Jaromír: Sto prstonárodních pohádek a pověstí v nářečí původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. Praha: I. L. Kober, 1865, s. 7. – In: <http://kramerus.nkp.cz/kramerus/MShowMonograph.do?id=25434> (21.6.2012).

slovanského národa, za druhé měla jako soubor reprezentovat nejdůležitější a formou nejdokonalejší slovanské pohádkové látky.⁶⁹

„S úmyslem, opatřiti mládeži naší příležitost, aby se mohla přiučiti ostatním nářečím slovanským, spojil jsem při sestavování Čítanky své jiný ještě úmysl, totiž ten, aby pohromadě bylo v knize jedné, cokoli z pohádek a pověstí prstonárodních nejlepšího, totiž obsahem nejlepšího i formou nejdokonalejšího po veškerém Slovanstvu potud se vyskytlo. Chtěl jsem uviti květnou kytici z prstonárodních bájí slovanských v rouše původním. Při tom šetřil jsem vůbec pravidla, aby táž věc, byť i v rozličných bylo nářečích, již se neopakovala.“⁷⁰

Při sestavování sbírky se setkal s obtížemi, neboť dle jeho slov někteří sběratelé sbírají látky pouze za účelem pobavení a zanedbávají např. stránku jazykovou a navíc u některých národů se vyskytla absence sbírek s pohádkami a pověstmi.⁷¹

Erben byl přívržencem tzv. solární teorie⁷², která se zakládá na symbolice slunce. Větší díl slovanských pohádek vztahoval k zimnímu slunovratu. Příkladem je tomu pohádka Tři zlaté vlasy děda Vševěda, který symbolizuje zlé zimní slunce a jeho věštecká povaha nabývá síly za zimního slunovratu.

Většinu pohádkových látek získal na Chodsku, některé v rodném Podkrkonoší. Již ve čtyřicátých letech měl celé sborníky pohádkových zápisů od lidových vypravěčů, které mu opatrovali Karel Boleslav Štorch (1812-1868), Franta Šumavský z Klatovska (1796–1857), Erbenova první žena Bety Mečířová z Berounska, nebo profesor František Čupr (1821-1882).

Největší úsilí věnoval přípravě a vydání pohádek českých. Jednotlivě je publikoval už od čtyřicátých let ve sbornících, knižní vydání ale již sám nemohl uskutečnit. Proto je poprvé uspořádal až v roce 1905 Václav Tille pod názvem České pohádky, který zdůraznil jejich umělecké půvaby. Druhou základní edici pořídil roku 1935 literární historik Antonín Grund

⁶⁹ Erben, Karel Jaromír: Sto prstonárodních pohádek a pověstí v nářečí původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. Praha: I. L. Kober, 1865, s. 9. – In: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=25434> (21.6.2012).

⁷⁰ Erben, Karel Jaromír: Sto prstonárodních pohádek a pověstí v nářečí původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. Praha: I. L. Kober, 1865, s. 9. – In: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=25434> (21.6.2012).

⁷¹ Erben, Karel Jaromír: Sto prstonárodních pohádek a pověstí v nářečí původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. Praha: I. L. Kober, 1865, s. 6-7. – In: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=25434> (21.6.2012.)

⁷² Grund 139

(1904-1952) a zahrnul do ní celou Erbenovu pohádkovou tvorbu, včetně nepublikovaných podání a náčrtků. O toto vydání se opírají také moderní výběry Erbenových pohádek pro děti.⁷³

Erbenova práce spočívá na přísném řádu a na bájeslovné koncepci. Pohádky jsou tvořeny umělcovou individualitou, ale jsou založeny na pravděpodobné skutečnosti. Svět i lidé jsou skutečně pohádkoví, neohraničení časem (byl jednou jeden král). Dané slovo je zákon. Vládne mezi lidmi tak, jako osud. Zvířata se za pomoc dobře odvděčí („Dobřes mne nakrmil, dobře ti posloužím“, zavazuje se liška). Vyjadřuje soucit ke zvířatům (Zlatovláska). „Jen co dobré a krásné jest, to staré heslo národní klasičnosti Erbenovy, má právo na život“.⁷⁴ Zlé bratrovrahy musí postihnout krutý trest. Ale i hrdinové jsou lidské a mohou se někdy zmýlit, princ v Ptáku Ohniváku kvůli své ješitnosti chybuje, liška mu však odpouští a opakovaně pomůže.

Erbenův způsob vyprávění je jedinečný. Nespokojil se s ledabylým způsobem lidových vypravěčů, vybíral z ukázek tu nejtypičtější, lidovou mluvu idealizoval. Došel k názoru, že se lid vyjadřuje stručně a přímo. Proto vypravuje v krátkých, přímých větách. Pohádky jsou vyprávěny v rozhovorech, kterým nechybí dramatické napětí. Volba slov, stavba věty dokresluje zvukovou stránku řeči a nenápadnou prodlevou dosahuje dramatického účinku: „Královi k tomu svolil, vzal kostky, zamíchal, hodil na stůl a- prohrál sebe samého“ (Živá voda).⁷⁵

Erben vyžaduje přísnou objektivitu, dějovost je uvážena, nepřipouští na rozdíl od Němcové složky citové a smyslové, žádné snění a nálady. Erbenova tvorba nespočívá na pouhém zápisu lidového podání, je dílem umělecky tvůrčího přístupu a zakládá se na rekonstrukci předpokládané klasické podoby české pohádky. Na rozdíl od improvizovaného lidového podání dal pohádce pevný tvar.⁷⁶

Vysokou uměleckou úroveň pohádek docenovali již jeho současníci. Hálek napsal, že sbírat pohádky je umění a jen dobrá vůle k tomu nestačí: Erben byl slavný mistr a jak on piloval každou větu, než z ní byl ten skutečný křišťál! Ten hleděl ku každé větě jako k nějaké posvátnosti- a pohádky Erbenovy jsou vzorem, jež dosud musí znáti každý, kdo chce sbírat

⁷³ Šmahelová, 106.

⁷⁴ Srov. Grund, 169.

⁷⁵ Srov. Grund, 170.

⁷⁶ Srov. Forst, Vladimír [et al.]: Lexikon české literatury. Praha : Academia, 1985-2008. 7. sv., s. 670.

po něm!⁷⁷ Kdykoliv psal i Neruda o almanaších Máje, vždy neopomněl vyzdvihnout Erbena.⁷⁸

Erben studoval specifické rysy lidové epiky a došel k poznání, že ideová náplň lidových pohádek závisí na neměnném systému výrazových prostředků, jakými jsou kompozice, ustálené motivy, rytmus, typizace postav, formule atd.⁷⁹

Podle vzoru bratří Grimmů se snažil v pohádkách rekonstruovat mytologický základ, zejména stopy solárního mýtu, tzn. symbolika životodárné síly slunce a kosmogonické představy, tzn. střídání ročních dob apod. Shodoval se s nimi také v kombinování různých látek do podoby tzv. optimálního variantu.

Český čtenář zná přirozeně lépe pohádky K. J. Erbena. Četba německých pohádek při srovnání s pohádkami českými nám může osvětlit naši národní lidovou slovesnost, porovnáváním znaků se můžeme dobrat ke vztahům společným i rozdílným.⁸⁰

3 Charakteristika zvolených pohádkových příběhů

3.1 Pták Ohnivák a liška Ryška

Děj pohádky K. J. Erbena Pták Ohnivák a liška Ryška a pohádky bratří Grimmů Zlatý pták vypráví o království, kde roste jabloň, která plodí zlatá jablka. Zlaté plody se však každou noc ztrácí a král pověří postupně každého ze svých tří synů, aby vypátrali zloděje. Škūdce je vypátrán teprve nejmladším synem, který zjistí, že zlodějem je zlatý pták a královský otec se rozhodne ho získat. Všichni tři bratři se vydávají na cestu hledat zlatého ptáka. Během cesty potkávají lišku, ale jen nejmladší je k ní vlídný, a proto mu liška pomůže získat zlatého ptáka, také zlatého koně a zlatovlasou pannu. Starší bratři se však pokusí zabít hrdinu a obelstít otce tvrzením, že se jedná o jejich zásluhy. Nejmladší králův syn v převlečení za chud'ase se vrací do království a král se dozvídá pravdu. Lháři jsou potrestáni, hrdina se stává králem a zlatá panna jeho královskou chotí.

Pohádková vyprávění K. J. Erbena a bratří Grimmů se shodují v základním motivu. Jeden král, jenž má tři syny, má velkou zahradu, ve které roste jabloň se zlatými jablky.

⁷⁷ Srov. Grund, 170.

⁷⁸ Srov. Grund, 170.

⁷⁹ Srov. Šmahelová, 107.

⁸⁰ Srov. Jech, 19.

Zloděje zlatých plodů odhalí nejmladší kralevic, kterému je přikládána nejmenší důvěra. Shodná je i cesta tří princů za zlatým ptákem, postava lišky, která se setkává se všemi bratry, zkouší jejich povahu a nakonec za dobrý skutek pomůže jen nejmladšímu. Shoda je zřejmá i v existenci tří království, ve kterých se nachází pták, kůň a zlatovlasá panna a kde kralevic opakovaně porušuje liščiny rady, ale liška mu vždy odpustí a znovu pomůže. V obou pohádkách se dočteme i o zradě dvou starších bratrů, kteří se prince pokouší zabít a obelstí otce. Dojde k odhalení pravdy, potrestání zrádců a pohádky končí šťastně svatbou nejmladšího syna se zlatovlasou pannou.

To jsou základní motivy, ve kterých dochází ke shodě, ale pohádky se od sebe výraznými prvky liší.

Již na počátku pohádky nás K. J. Erben zpravuje o králi, který není blíže charakterizován. Ten má krásnou velkou zahradu a nejvzácnější je tady strom, na kterém každou noc dozraje jedno jablko, které však někdo vždy ukradne a krále to velmi rmoutí.

Jeden král měl velikou krásnou zahradu. Bylo v ní mnoho vzácného stromoví, ale nejvzácnější byla jedna jabloň, co prostřed zahrady stála. Měla každý den jednou jablko, a bylo zlaté: ráno odkvětlo, ve dne zrostlo a do noci dozrálo, a druhé ráno květlo zas jiné. Ale žádné to zralé jablko nedočkalo se druhého rána, pokaždé se v noci ze stromu ztratilo a nikdo nevěděl kam a jak.⁸¹

Jablka v pohádce bratří Grimmů nedozrávají po jednom, ale všechna najednou a postupně každé ráno po jednom jablku chybí.

Před dávnými a dávnými časy byl jeden král, který měl za svým zámkem utěšenou zahradu. Byl v ní i strom, který rodil zlatá jablka. Když dozrávala, král je dal spočítat, ale hned příští ráno jedno jablko chybělo.⁸²

Král proto zaúkoluje syny hlídáním stromu se zlatými jablky. Zatímco bratří Grimmové děj nerozvíjí a král jednoduše požádá postupně tři syny o stráž, král K. J. Erbena nabízí nejprve nejstaršímu, poté prostřednímu synu odměnu půl království, odhalí-li zloděje. Oba však přichází ráno s nepořízenou, neboť večer únavou usnuli a nikoho nedopadli. I přichází na scénu nejmladší králův syn. Král své dítě od úkolu odrazuje, neboť je příliš mladý. Zde, v Erbenově pohádce pozorujeme promyšlený detail, který u bratří Grimmů nenalezneme. Podle předsudku je nejmladší nejméně zdatný, ale prokáže nejvíce důvtipu a bere si s sebou ježčí kůži, která ho píchne do ruky, půjde-li na něj spánek.

⁸¹ Cit. dle: Erben, K. J.: Pohádky. Praha: Čs. spisovatel 1989. s. 22.

⁸² Cit. dle: Grimmové, J. – W. : Pohádky. Praha, Odeon 1988. s. 96.

V zahradě posadil se pod jabloň a prostřel si tu kůži na klín, když by na něj přicházela dřímota a ruce mu klesly, aby ho ta kůže probudila.

O půl noci přiletěl zlatý pták, sedl na strom a chtěl to jablko uzobnout. V tom okamžiku lupnul královicův samostřel a kalená střela uhodila ptáka do křídla. Pták uletěl, ale jedno zlaté péro vypadlo mu z křídla na zem a jablko zůstalo na stromě.⁸³

Scéna, kdy má hlídat třetí syn, není opět v pohádce Grimmů příliš rozvedena. Ten se jednoduše snažil vši silou neusnout a najednou něco zašumělo a on uviděl přilétat zlatého ptáka, na kterého vystřelil.

Přiblížila se půlnoc a úderem dvanácté se v povětří strhl šum, a princ zahlédl v měsíčním světle letět ptáka, jehož peří se blyštělo jako zlato. Pták usedl na jabloň a chtěl právě uzobnout jablko, když za ním králevic vystřelil šíp. Pták uletěl, ale šíp ho zasáhl a jedno zlaté pírko spadlo na zem.⁸⁴

Rovněž motiv zlatého pera je pojat odlišně. Erbenův král, který se dovídá od dvořanů o ohromné hodnotě zlatého pera, zatouží po ptáku Ohniváku z ušlechtilejších důvodů- kvůli jeho kráse a zpěvu. Začíná strádat a prosí syny, aby mu Ohniváka našli, jeho zpěv by mohl krále vyléčit.

Král byl tomu péru velmi rád. Bylo tak krásné a takovou zář od sebe vydávalo, že v noci v síni královské ani světél potřebí nebylo⁸⁵

Král v Grimmovské pohádce se jeví trochu jako chamtivec, neboť chce ptáka jen kvůli jeho hodnotě:

Jestli je to péro tak drahocenné, prohlásil král, není mi jedno pírko vůbec k ničemu, musím mít celého ptáka.⁸⁶

Motiv cesty je také pojat zcela odlišně. V pohádce K. J. Erbena vyráží synové na cestu společně. V lese na křižovatce se rozdělí a jdou každý svou cestou. Na znamení úspěšnosti zastrčí do země každý u své cestičky proutek.

Dejme si tu na tom místě nějaké znamení, kdo se dříve vrátí, aby věděl, jak se druhým podařilo. Zastrčme každý do země proutek: čím prut poroste, bude znamení, že ptáka Ohniváka šťastně dostal.⁸⁷

⁸³ Cit. dle: Erben, 23.

⁸⁴ Cit. dle: Grimmové, 96.

⁸⁵ Cit. dle: Erben, 23.

⁸⁶ Cit. dle: Grimmové, 96.

⁸⁷ Cit. dle: Erben, 24.

Bratři Grimmové vysílají na cestu nejprve nejstaršího syna, poté prostředního a nakonec zdůrazňují opětovné pochyby u nejmladšího. Je překvapující, jak král říká nejmladšímu, že je prostáček a nemá filipa. U Erbena se s něčím takovým nesetkáme. Grimmové tedy více zdůrazňují negativní předsudek, u Erbena je spíše implicitní a zdůrazněna je nečekaná důmyslnost nejmladšího.

*To je zbytečné, řekl, máš ještě méně naděje, že najdeš zlatého ptáka, než tvoji bratři, a octneš se v nesnázích, nebudeš si umět poradit, jsi prostáček, nemáš filipa.*⁸⁸

Odlišný přístup pozorujeme v souvislosti s liškou. Erbenova liška Ryška prosí dva starší královny, aby se s ní podělili o své jídlo, ti po ní však vystřelí. Nejmladšího při setkání s ní ani nenapadne vytáhnout pušku. Rozdělí se s liškou o své jídlo. Ta se mu zaváže pomoci:

*„Dobřeš mne nakrmil, dobře ti posloužím. Vsedni na svého koně a jed' za mnou. Když uděláš, jak ti poradím, pták Ohnivák bude tvůj.“ Potom běžela napřed a huňatým ocasem dělala mu cestu: smetala hory, plnila doly a přes vody brody stavěla mosty.*⁸⁹

Liška bratřím Grimmů poradí všem třem bez příčiny. Žádá po nich jen, aby po ní nestříleli. Radí postupně všem bratrům, aby nechodili do honosné, ale do skromně vypadající hospody. Poslechne pouze nejmladší, který v chudé hospodě přespal a nezapomněl na svůj úkol.

*Princ jí sedl na ocas, liška se dala do běhu a upalovala přes kopce a doliny, lávky a brody, trávu a kameny, až vlasy ve větru hvízdaly.*⁹⁰

Princ se vydává do zámku získat zlatého ptáka. K. J. Erben rozvíjí děj. Princ musí projít několika komnatami, kde vidí několik černých a zlatých ptáků ve zlatých klecích, než se dostane ke zlatému ptáku. Podle liščiny rady ho chce vložit do dřevěné klece, ale neuposlechne, zláká ho ta zlatá. Ohnivák se probudí a zapíská tak hlasitě, že vzbudí celý zámek. Král se rozhněvá, ale po princově vysvětlení, že není zloděj, ale naopak ptáka potřebuje na uzdravení nemocného otce, král rozhodne, že může ptáka mít, ale výměnou za koně Zlatohříváka. Liška se hněvá pro neuposlechnutí jejích rad, ale odpouští chybu a pomáhá dál.

*„A král, můj otec, těžce stůně, vadne mu srdce a nepozdraví se, dokud neuslyší tvého ptáka Ohniváka zpívat. A proto tě prosím, dej mi ho“. – „Můžeš ho mít“, řekl na to král, „jestliže mi za něj přivedeš koně Zlatohříváka.“*⁹¹

⁸⁸ Cit. dle: Grimm, 96.

⁸⁹ Cit. dle: Erben, 24.

⁹⁰ Cit. dle: Grimm, 97.

Bratři Grimmové nepopisují příliš detailně zámek a okolí. Princ přijde k zámku, jde rovnou do komnaty pro zlatého ptáka. V pokoji jsou navíc rozhozena tři zlatá jablka. Princ rovněž posadí ptáka do zlaté klece. Je odsouzen k trestu smrti, aniž by mohl vyjádřit důvod pro svoje konání. Král mu daruje milost odměnou za přivedení koně, který běhá rychleji, než vítr.

*Příští den ho postavili před soud, a protože se ke všemu přiznal, odsoudili ho k smrti. Poslední slovo měl král a ten prohlásil, že mu daruje život pod jednou podmínkou: jestliže mu přivede zlatého koně, který běhá ještě rychleji než vítr.*⁹²

Princové se nyní vydávají pro zlatého koně, kterého Erben nazývá Zlatohřívákem. Liška opět běží napřed a vede královici ke stříbrnému zámku. Princ opět prochází stájemi, prostředí je přiblíženo skutečně pohádkovým popisem.

*„Jdi tam v pravé poledne, když budou strážní spát, a nikde se nemeškej. V první stáji najdeš dvanácte vráných koní se zlatými uzdami, ve druhé dvanácte bílých koní s černými uzdami, a v třetí stáji stojí kůň Zlatohřívák u svého žlabu. Podle něho na stěně uhlídáš dvě uzdy, zlatou a koženou, ale měj se na pozoru: té zlaté uzdy nech viset a dej mu jen koženou, sic nedobře pochodíš!*⁹³

*Ve třetí stáji stál kůň Zlatohřívák u stříbrného koryta a žeral z něho živý oheň. Byl tak krásný, že se na něj královic ani dost nemohl nahledět. Pak vzal ze stěny koženou ohlávku s černou koženou uzdou a dal ji tomu koni Zlatohříváku. Kůň stál jako beránek. I vidí tu podlé taky na stěně viset překrásnou zlatou ohlávku, se zlatou, drahými kameny vykládanou uzdou a velice se mu zalíbila.*⁹⁴

Sledujeme zde jeden patrný rozdíl a to v předmětu. V předchozím úryvku se hovoří o uzdě, v následujícím bude řeč o sedle. Zde je přiblíženo pouze prostředí před stájí a to poněkud zvláštním způsobem.

*„Před stájí budou ležet podkoní, ale budou spát jako zabítí, už ze vzdálenosti padesáti kroků je uslyšíš chrápat, a klidně vyvedeš zlatého koně ze stáje. Ale jedno měj bedlivě na paměti, připni koni staré špatné dřevěné sedlo a ne sedlo zlaté, které visí vedle, sic se ti zle povede.*⁹⁵

⁹¹ Cit. dle: Erben, 25.

⁹² Cit. dle: Grimm, 97.

⁹³ Cit. dle: Erben, 25.

⁹⁴ Cit. dle: Erben, 25.

⁹⁵ Cit. dle: Grimm, 97.

Princové neuposlechli liščiny rady ani teď, jsou přistiženi při činu. Musí se nyní vydat pro zlatovlasou pannu. Erbenův princ se vydává pro krásnou Zlatovlásku do zlatého zámku v Černém moři. Princ žádá mořskou královnu o Zlatovlásku. Ta ho vybízí, aby si vybral jednu z dcer. Podle liščině rady si vybírá tu nejprostěji oblečenou. Královna má pochybnosti. Králevic proto dostane druhý úkol. Dělá si starosti, ale v zahradě dostane cennou radu.

„Chceš-li mne dnes poznat, dej pozor, okolo které z nás obletovat bude muška“⁹⁶

O kráse krásných zlatovlasých princezen se dozvídáme v charakteristice postav.

Dcery tu stály vedle sebe, byla jedna jako druhá, všechny draze a krásně oblečeny, a všechny tři měly zlaté vlasy, a ty se tak svítily, že královcovi oči bleskem zacházely. Potom za chvíli, když se mu zrak otužil, zpozoroval, že okolo té jedné panny malá zlatá muška obletuje.⁹⁷

Královnu opět princův splněný úkol nepotěšil a tak mu uložila třetí úkol. Měl malým zlatým sítkem vylít všechnu vodu z velkého rybníka u lesa. Princezna však hodila sítko doprostřed rybníka a všechna voda se vypařila sama. Liška zřejmě pochybovala o slibu královny a proto pobízí prince, aby nemeškal a ujížděl i s princeznou.

V tom slyší královc dupot, a když se ohlédl, byla tu liška Ryška a za ní jeho kůň. – „Nemeškej, povídá, vem pannu před sebe na koně a ujížděj.“⁹⁸

Grimmova princezna se také nachází ve zlatém zámku, ale už nikoliv v mořském. V noci se chodí koupat. Liška princí radí, aby na ni počkal a políbil ji. Za žádnou cenu jí však nesmí dovolit, aby se rozloučila s rodiči. Králevic lišku neuposlechne a je poslán králem do vězení. Král mu nabízí milost, pokud snese velkou horu před zámkem. Práce je marná, naštěstí má lišku, která mu vždy pomůže. Princ může konečně i s princeznou odejít.

Rozradostněný princ běžel ke králi a hlásil, že podmínka je splněna, a král ať rád či nerad musel dostát slovu a dát mu dceru. Princ a princezna spolu odešli, a netrvalo dlouho, přichomejtla se k nim liška.⁹⁹

Princ je však smutný, že se musí rozloučit s krásnou Zlatovláskou. Lišky přistupují k tomuto problému odlišně. Princ má získat ptáka za koně Zlatohříváka a koně za Zlatovlásku. Erbenova Ryška se však proměňuje v Zlatovlásku, za koně Zlatohříváka a do

⁹⁶ Cit. dle: Erben, 26.

⁹⁷ Cit. dle: Erben, 27.

⁹⁸ Cit. dle: Erben, 27.

⁹⁹ Cit. dle: Grimm, 98.

liščí podoby se vrací tehdy, pokud někdo podotkne, že některá její část vypadá jako liščí (u Zlatovlásky oči, u Zlatohříváka ocas).

Liška bratří Grimmů navrhuje, aby princ, jakmile dostane zlatého koně za princeznu, princeznu hbitě popadl a unesl. Totéž udělá i se zlatým ptákem.

Nastává chvíle loučení. Erbenova Ryška princí radí, aby se nikde nezastavoval.

„Teď už ptáka Ohniváka máš, povídá, a máš i více, než jsi žádal, už mne nepotřebuješ. Jed' domů s pokojem, a nikde se nezastavuj, sic nedobře pochodíš.“ A nato zmizela.¹⁰⁰

Grimmova liška žádá, aby jí princ za její službu zastřelil, usekl hlavu a pracky.

„Až přijdeme tamhle do lesa, zastřel mě a usekni mi hlavu a pracky“. – *„To by byl pěkný vděk,“ zděsil se princ, „jak můžeš něco takového ode mne žádat?“* – *„Neuděláš-li to, musím tě opustit,“ řekla liška. „Ale dřív než odejdu, dám ti ještě poslední radu. Dvou věcí se chraň: nekupuj maso ze šibenice a nesedej si na kraj studně.“¹⁰¹*

Shodu nenalezneme ani v princově shledání s bratry. Erben popisuje situaci následovně. Princ se Zlatovláskou jsou unaveni, přijíždí na křižovatku, kde s bratry zasadili proutky. Usínají. Bratři se právě vrací, závidí mu úspěch a nepřejí mu královskou korunu. Proto nejmladšího zabijí. Tady se projeví jejich špatný charakter.

Tělo bratrovo rozsekali na mnoho kusů a zlatovlasé panně pohrozili smrtí, bude-li pravdu mluvit.¹⁰²

Bratři Grimmové věsí dva provinilce na šibenici. Králevic v nich poznává své bratry a proto je odkoupí. Vydají se na cestu domů. Právě odpočívali u studně, když na sebe bratři mrkli a nejmladšího do ní postrčili.

„Odpočiňme si tu u studně, najezme a napijme se“.

Nejmladší bratr souhlasil, a jak tak s bratry rozmlouval, při řeči se zapomněl a netuše nic zlého usedl na kraj studně. Starší bratři na sebe mrkli, odzadu k němu přiskočili a svrhli ho pozpátku do studně.¹⁰³

Studna byla naštěstí porostlá mechem, takže když ho liška našla, nejprve se na něj zlobila, doslova *„zahrála bandurskou“¹⁰⁴*, že neuposlechl její rady a vytáhla ho.

¹⁰⁰ Cit. dle: Erben, 28.

¹⁰¹ Cit. dle: Grimm, 98.

¹⁰² Cit. dle: Erben, 29.

¹⁰³ Cit. dle: Grimm, 98.

¹⁰⁴ Cit. dle: Grimm, 98.

Zájem královského otce o syna spatřujeme pouze u K. J. Erbena. Starý nemocný král se ptal svých synů, nemají-li nějaké zprávy o nejmladším.

*Otec zůstal zarmoucen, pták Ohnivák nezpíval, kůň Zlatohřívák věsil hlavu a Zlatovláska panna nemluvila ani slova, nerozčesávala svých zlatých vlasů a neustále plakala.*¹⁰⁵

I závěr pohádky se v obou podáních liší.

Erbenova liška Ryška našla králevici rozsekaného v lese na kousky. Schovala se proto za keř a chytla mládě vrány. Liška proto mohla po vráně žádat, aby jí přinesla z Černého moře mrtvé a živé vody. Pokus vyzkoušela nejdříve na mláděti vrány, které roztrhla a oživila.

*Potom pokropila mrtvou vodou královicovo rozsekané tělo, a hned bylo zas celé, ani jízvy nezůstalo na něm, když ho pak živou vodou pokropila, procitl královic jako ze sna, vstal a povídá: - „Ach, jak jsem to tvrdě spal!“*¹⁰⁶

Liška mu vyprávěla, co se stalo. Doprovodila ho na kraj lesa, dala mu prostý oblek a zmizela. Grimmova liška vytáhla tedy králevici ze studny a varovala ho, aby jej nikdo nepoznal. Převlekl se proto také v lese za chudáse.

Nikdo ho nepoznal. Ale jen vstoupil do zámku, pták se rozezpíval, kůň začal žrát, krásná panna přestala plakat.

*Starý král se nestačil divit: „Co to znamená“? – „Nevím“, řekla princezna, „ale byla jsem na smrt smutná a najednou je mi veselo. Jako by přišel můj pravý ženich.“ A vypověděla králi všechno, co se dělo, třebaže jí oba bratři hrozili, že jí usmrtí, jestliže to prozradí.*¹⁰⁷

Král dal tedy svolat všechny zámecké obyvatele a princezna mezi nimi ihned poznala svého ženicha. Bratry dal popravit a nejmladšímu byla vystrojena svatba. Po dlouhém čase potkal kralevic lišku, která ho znovu prosila, aby jí uťal hlavu.

*Nakonec ji tedy s těžkým srdcem poslechl, a sotva se tak stalo, liška se proměnila v člověka a ten člověk nebyl nikdo jiný než bratr jeho krásné královské princezny. Konečně byl zbaven kouzla, jež ho svíralo. Nic už nechybělo k dlouhému spokojenému životu všech, až je jednoho po druhém odvedla ze světa smrt.*¹⁰⁸

Z tohoto odstavce nám není jasné, proč byl princeznin bratr zaklet. Jde každopádně o typickou figuru přecházející ze světa přírody do světa lidského. Proměnu způsobí nesvévolný, leč přece jen agresivní

¹⁰⁵ Cit. dle: Erben, 29.

¹⁰⁶ Cit. dle: Erben, 29.

¹⁰⁷ Cit. dle: Grimm, 98.

¹⁰⁸ Cit. dle: Grimm, 99.

akt vůči tomu zvířecímu elementu. Teprve potom je dosaženo stavu, který typicky stojí na začátku a konci pohádek - rajský stav nebo zlatý věk, v němž všichni žijí spokojeně.

Princ tedy, převlečen za chudáse, se vydává do zámku. Slyšel hovořit pacholky, že kůň nežere, pták nezpívá a princezna odmítá mluvit. Princ svou přítomností vše k dobrému obrátí.

„Což jsi tak smuten? můj koni Zlatohříváku!“

Tu poznal kůň po hlase svého pána, poskočil si, odfrknul a vesele zařehotal a hned se dal do hrachoviny.¹⁰⁹

Král se tuto novinu dozvěděl a prosí, aby pomohl také Ohniváku.

„Což jsi tak smuten?“ můj ptáku Ohniváku!

Pták ho hned po hlase poznal, otrásl se, urovnal na sobě peří, počal skákat a žrát a tak krásně zpíval, že starému nemocnému králi srdce hned okřálo.¹¹⁰

Král si dělá starosti ještě se Zlatovláskou, která nemluví, nečeše vlasy a jen pláče.

„Což jsi tak smutna, nevěsto má!“

Panna v okamžení ho poznala, radostí vykřikla a objala ho.

Král se tomu velice podivil, že ji jmenoval svou nevěstou a že ho panna objala, a královi jemu řekl: Což neznáš, královský můj otče! svého nejmladšího syna?“¹¹¹

„Nebyli to moji bratři, nýbrž já dobyl ptáka Ohniváka, koně Zlatohříváka i této krásné Zlatovlásky panny.“¹¹²

Pravda vyšla najevo a starší bratři byli za své podlé jednání potrestáni.

Královi si vzal krásnou Zlatovlásku za manželku a dostal od otce království.

Jak Erben ve svých poznámkách k pohádkám uvádí, tato pohádka se našla v Čechách ve třech variantách. Tiskem ji vydal také J. Malý pod názvem O zlatém ptáku (1845). Látka byla nalezena také v Rusku, zvláště je zdůrazněn výskyt na území našich nejbližších sousedů-Němců.¹¹³ „Obsahem svým valašská nejbližší a nejpříbuznější jest pohádce srbské a německá české, takže každá sama k prvotní vlasti své se přihlašujíc.“¹¹⁴

¹⁰⁹ Cit. dle: Erben, 30.

¹¹⁰ Cit. dle: Erben, 30.

¹¹¹ Cit. dle: Erben, 30.

¹¹² Cit. dle: Erben, 30.

¹¹³ Srov. Erben, K. J.: Kytice. České pohádky. Praha: NLN 2003. s. 300.

¹¹⁴ Cit. dle: Erben, K. J.: Kytice. České pohádky. Praha: NLN 2003. s. 301.

3.2 Zlatovlasá panna

Pohádková látka o zlatovlasé panně ve zpracování K. J. Erbena v pohádce Zlatovláska a bratří Grimmů v pohádce Bílý had mají podobnou motivickou i tematickou strukturu, ale vypravěči pojali svá vypravování celkem odlišně.

Základním prvkem pohádkové látky je moudrý král, který po pozření kouzelné ryby, respektive hada, rozumí tajemné řeči zvířat. Sousto tohoto vzácného pokrmu jednoho dne okusí i králův sluha, který neodolá a nahlédne pod roušku tajemství. Sluha se vydává na cestu, během níž pomáhá zvířatům, která mu na oplátku pomohou v řešení těžkých úkolů, které vedou k získání krásné princezny. Po splnění těchto nelehkých úkolů si bere zlatovlasou princeznu za manželku.

Shodným motivem pohádek je král a jeho sluha, kteří po ochutnání kouzelného masa rozumí řeči zvířat. Dalším společným bodem pohádek je motiv cesty, na kterou se sluha vydává a při které pomáhá zvířecím tvorům, kteří zastupují v pohádkách stejnou živočišnou třídu na zemi, v moři i ve vzduchu, v nesnázích. Také zvířata mu pomohou při řešení třech nesnadných úkolů, které vedou k získání princezny. Úkoly jsou obecně stejné báze, liší se v drobných nuancích.

V Erbenově podání se dovídáme o králi, který je charakterizován jako rozumný, neboť rozuměl i všem živočichům, co si povídali. Více se o této postavě nedozvíme. Tento dar získal díky staré babičce, která mu přinesla v košíku kouzelného hada, který mu dopomohl k rozvinutí schopnosti rozumět živočichům v povětrí, na zemi i ve vodě.

Byl jeden král, a byl tak rozumný, že i všem živočichům rozuměl, co si povídali.¹¹⁵

Pokrm pro krále připravuje sluha Jiřík, který má zakázáno maso ochutnat. Sluha je však velmi zvědavý a zakázaný pokrm okusí. Od této chvíle začíná vnímat hlasy hmyzu a hus a dochází mu smysl tajemného pokrmu. Králi nedává o svém zjištění nic najevo.

Když to bylo upečeno, vzal kouštíček na jazyk a pochutnával.

Vtom slyší kolem uší něco bzučet: „Nám taky něco, nám taky něco!“ Jiřík se ohlíží, co to? a nevidí než několik much, co v kuchyni lítaly. Tu zas venku na ulici někdo siplavě volá: „Kampák? kampák?“ A tenčí hlasy odpovídají: „Do mlynářova ječmene, do mlynářova ječmene.“ Jiřík koukne oknem a vidí housera s hejnem hus.

„Aha!“ povídá, „taková je to ryba?“ Už věděl, co je.¹¹⁶

¹¹⁵ Cit. dle: Erben, 38.

¹¹⁶ Cit. dle: Erben, 38.

Král bratrů Grimmů je pověstný svou moudrostí po celé zemi. Měl jistý zvyk, na rozdíl od předchozí pohádky, si totiž pochutnával na tajemné pochoutce den co den. Rovněž se nedozvídáme, jak se ryba ke králi dostala. Tak se to opakovalo den po dni, až jednoho dne se zmocnila sluhy, který není jmenovitě uveden, nepřekonatelná zvědavost. Nazvedl poklici a v míse spatřil bílého hada. Neodolal a vábně vypadající maso ochutnal. Jakmile však pokrm okusil, zaslechl hlasy za oknem. Nebyly to však mouchy nebo husy, ale byli to vrabci, kteří spolu brebentili.

Ale sotva se hadí sousto dotklo jeho jazyka, zaslechl za oknem podivné švitoření jemných hlasů. Šel k oknu a viděl, že jsou to vrabci, kteří spolu brebentí a vyprávějí si všelicos, co viděli v polích a lese. Požití hadího masa mu propůjčilo schopnost rozumět zvířecí řeči.¹¹⁷

Erben příběh rozvíjí. Po obědě se král s Jiříkem vydává na projížďku na koních. V tuto chvíli se u krále objeví pochybnosti. Koně si spolu totiž povídají, čemuž rozumí oba dva jezdci. Jiřík se však rozpravě srdečně potají zasměje, avšak král si úsměšku všimne.

„Hohohoho, bratře! mně je tak lehký, že bych chtěl přes hory skákat!“

„Což je o to,“ povídá druhý, „já bych taky rád skákal; ale na mně sedí starý: skočím-li, svalí se na zem jako měch a srazí si vaz.“

„Ať si srazí, co z toho?“ řekl Jiříkův kůň, „místo starého budeš nosit mladého.“¹¹⁸

Král Jiříka po příjezdu do zámku podrobí zkoušce. Poručí Jiříkovi, aby mu nalil sklenici vína, ale nesmí nedolít, ani přelít, jinak přijde o hlavu. Jiřík nalévá víno právě ve chvíli, kdy přiletí na okno dva ptáčkové, kteří se tahají o zlaté vlasy. Jeden vlas upadne na zem a zazvoní. V tom se Jiřík ohlédne a přelije. Jiřík je právě v tento okamžik prozrazen.

Vtom přiletěli oknem dva ptáčkové; jeden druhého honil, a ten, co utíkal, měl tři zlaté vlasy v zobáčku.

„Dej mi je,“ povídá ten jeden, „však jsou moje!“

„Nedám, moje jsou! já si je zdvihl.“

„Ale já je viděl, jak upadly, když se zlatovlasá panna česala. Dej mi aspoň dva.“

„Ani jednoho!“ - Tu ten druhý ptáček za ním, a ty zlaté vlasy pochytil.

Když se tak o ně letmo tahali, zůstal každému v zobáčku jeden a třetí vlas upadl na zem, jen to zazvonilo. Vtom se Jiřík po něm ohlédl a přelil.¹¹⁹

¹¹⁷ Cit. dle: Grimm, 34.

¹¹⁸ Cit. dle: Erben, 38.

¹¹⁹ Cit. dle: Erben, 38.

„Propadls mi životem!“ vykřikl král; „ale chci s tebou milostivě naložit, když té zlatovlasé panny dobudeš a přivedeš mi ji za manželku.“¹²⁰

Uvedená situace tedy přiměje hrdinu, aby se vydal na cestu.

Hrdina bratří Grimmů má však pro odchod důvody jiné, příběh je rozvinut odlišně. Setkáváme se s postavou královny, která ztratila svůj drahocenný prsten a na sluhu, který měl přístup do všech komnat, padlo automaticky podezření. Stalo se tak v den, kdy sluha poprvé okusil zázračné maso. Kouzelný motiv ptáčků tahajících se o tři zlaté vlasy Grimmové nezpracovali. Ustrašený sluha jde do zahrady, kde slyší rozhovor dvou kachen. Jedna z nich prsten omylem pozřela a nyní ji tlačil v žaludku. Sluha ji vzal a kuchaři poručil, aby ji připravil k obědu. Prsten se našel. Král chtěl napravit svou křivdu a nabízí sluhovi splnění jakéhokoliv přání. Ten má jen jedno, prosí pouze o peníze a koně, aby se mohl porozhlédnout po světě. Odchází tedy sám ze své vlastní iniciativy, na rozdíl od Erbenova Jiříka, který nemá na vybranou.

Nyní mohl sluha snadno králi dokázat svou nevinu; a král, chtěje napravit svou křivdu, mu dovolil, že si smí vyprositi nějakou milost, a slíbil, že ji splní, i kdyby šlo o nejvyšší čestný úřad u dvora. Sluha všechno odmítl a poprosil jenom o koně a peníze na cestu, že prý má chuť porozhlédnout se po světě a nějaký čas se v něm toulat.¹²¹

Motiv cesty a pomoci je zpracován v pohádkách podobně, avšak nalezneme i odlišné detaily.

Jiřík přijíždí nejprve k černému lesu, u kterého spatřuje hořící keř. Pod keřem se nachází mravenčí kopec. Ustrašení mravenci pobíhali sem a tam a prosili Jiříka o pomoc. Ten keř utřal, oheň uhasil. Mravenci se mu zaváli k pomoci, až ji bude potřebovat.

Pod keřem byl mravenčí kopec, jiskry na něj padaly a mravenci se svými bílými vajíčky sem tam utíkali.

„Och pomoz, Jiříku, pomoz!“ volali žalostně, „uhoříme, i naši mladí ve vajíčkách.“ – On tu hned s koně dolů, keř utřal a oheň uhasil. „Až budeš toho potřebovat, vzpomeň si na nás, a taky pomůžeme.“¹²²

Jel cestou dál, až přijede k vysoké jedli. Další dobrý skutek prokazuje dvěma mladým krkavcům, kteří vypadli z hnízda a nemají ani navíc co jíst, neboť ještě neumí létat. Jiřík bez rozmýšlení zabíjí svého koně, aby měli ptáčci co jíst.

¹²⁰ Cit. dle: Erben, 39.

¹²¹ Cit. dle: Grimm, 34.

¹²² Cit. dle: Erben, 39.

„Och pomoz, Jiříku, pomoz! nasyť nás, sic umřeme hladem.“

Jiřík se dlouho nerozmýšlel, skočil s koně a vrazil mu do boku meč, aby krkavčata měly co žrát.

„Až budeš toho potřebovat,“ krákoraly vesele, „vzpomeň si na nás a taky pomůžem.“¹²³

Jiřík musí dál už pěšky. Jde dlouhou cestu až se dostane k moři. Na břehu vedou dva rybáři spor o právě ulovenou, zlatou rybu. Jednomu patří síť, druhému loďka. Jiřík se rozhodne, že je rozsoudí. Rybu za velmi slušný peníz koupí, oba rybáře dobře vyplatí a rybu pustí do moře.

„Vesele zašpláchala vodou, pohroužila se a pak nedaleko břehu ještě jednou vystrčila hlavu: „Až mne, Jiříku, budeš potřebovat, vzpomeň si na mne, odsloužím se ti.“¹²⁴

Jiřík prozrazuje rybářům, že se zajímá o zlatou pannu. Dostává od nich radu i pomoc.

„Och, o té ti dobře můžem povědít,“ řekli rybáři, „je to Zlatovláska, dcera králova z křišťálového zámku tamhle na tom ostrově.“

Každý den ráno, když se rozednívá, rozčesává své zlaté vlasy; jde záře od nich po zemi i po moři.

Chceš-li, sami tě tam na ten ostrov dovezem, protože nás tak dobře porovnal. Měj se však na pozoru, abys pravou pannu vybral; dvanáct je panen, dcer královských, ale jen jedna má zlaté vlasy.“¹²⁵

Cesta sluhy bratří Grimmů je popsána mnohem stručněji. Nejprve spatřuje tři ryby uvízlé na mělčině. Slyší jejich nářek a zachraňuje je.

Jednoho dne jel kolem rybníka a povšiml si, že se tři ryby zapletly do rákosí a lapají po vodě. Ačkoliv se říká, že ryby jsou němé, sluha zaslechl, jak nařikají, že musí tak bídně zemřít. Měl útrpné srdce, seskočil z koně a pustil tři rybí zajatkyně zpátky do vody. Mrskaly sebou radostně, zdvihaly hlavu nad hladinu a volaly na něho: „Nezapomeneme a odvděčíme se ti za to, že jsi nás zachránil.“¹²⁶

Dalším dobrým skutkem pomůže mravenčímu králi, který nařiká, že kůň šlape těžkými kopyty po mravencích. Ihned proto odbočí na jinou cestu.

¹²³ Cit. dle: Erben, 39.

¹²⁴ Cit. dle: Erben, 39.

¹²⁵ Cit. dle: Erben, 39.

¹²⁶ Cit. dle: Grimm, 34.

Kdyby si nás lidé s jejich nešikovnými zvířaty drželi od těla: ten hloupý kůň rozšlapává svými těžkými kopyty mé ubohé poddané!

Sluha zabočil na postranní cestu a mravenčí král za ním volal: „Nezapomeneme ti to, odvděčíme se ti.“¹²⁷

Cestou lesem narazí na mladé havrany, které jejich rodiče vyhodili z hnízda, protože je už dál odmítají krmit. Sluha proto seskočí z koně, vrazí do něj dýku a poskytne tak mlád'atům obživu.

Cesta vedla sluhu lesem, tam zahlédl havraniho otce a havraní matku, kteří stáli u svého hnízda a vyhazovali z něho mlád'ata.

„Pryč s vámi, šibeničníci,“ křičeli na ně, „sami se do syta nenajíme, jste už dost velcí, můžete se živit sami.“

Ubohá havráňata ležela na zemi, třepetala křídly a volala: „Jak se my ubohé děti máme sami živit, vždyť ještě neumíme létat! Co jiného nám zbývá, než tu umřít hladu!“

Sluha slezl s koně, svou dýkou ho zabil a nechal ho tam ležet havrančatům, aby se najedla.

Havránata přihopsala, nasytila se a volala na něho: „My ti to nezapomeneme, odvděčíme se ti.“

V Erbenově zpracování se Jiřík pomocí rybářů dopravuje na ostrov, vstupuje do křišťálového zámku a žádá krále o Zlatovlásku. Ten ukládá Jiříkovi postupně na každý den tři úkoly.

První úkol spočívá v hledání perel rozsypaných ve vysoké trávě. Jiřík musí najít všechny, ani jedna nesmí chybět. Jiřík si vzpomene na své kamarády mravenečky, kteří mu s úkolem rádi pomohou.

„Och, kdyby tu byli moji mravenci, ti by mi mohli pomoci!“

„Však tu jsme, abychom ti pomohli,“ řekli mravenci, kde se vzali, tu se vzali, ale kolem něho se jen hemžili. „Co potřebuješ?“

„Mám perly sebrat na té louce, a nevidím ani jednu.“

„Maličko jen počkej, my je za tebe seberem.“

A netrvalo dlouho, snesli mu z trávy hromádku perel, nepotřeboval než na tkanici navlíkat. A potom, když už chtěl tkanici zavázat, přikulhal ještě jeden mraveneček, byl

¹²⁷ Cit. dle: Grimm, 34.

chromý, noha mu tehdáž uhořela, když u nich hořelo, a křičel: „Počkej, Jiříku, nezavazuj, nesu ještě jednu perličku!“¹²⁸

Druhý den zadává král Jiříkovi, aby našel v moři prsten, který Zlatovláska při koupání ztratila. Jiřík se prochází smutně po břehu, v tom si vzpomene na zlatou ryбку, která mu prsten přinese.

„Och, kdyby tu byla má zlatá ryba, ta by mi mohla pomoci!“

Vtom se něco v moři zablesklo a z hlubiny navrch vody vyplynula zlatá ryba: „Však tu jsem, abych ti pomohla. Co potřebuješ?“

„Mám v hlubokém moři najít zlatý prsten, a nevidím ani dna.“

„Teď právě jsem potkala štiku rybu, nesla zlatý prsten na ploutvi. Maličko jen počkej, já ti jej přinesu.“

A netrvalo dlouho, vrátila se z hlubiny a přinesla mu štiku i s prstenem.¹²⁹

Král Jiříka opět pochválil, ale zadal mu ještě třetí úkol- musí přinést živou a mrtvou vodu. Jiřík nevěděl, kam se má vydat. Vzpomněl si nyní na své kamarády- krkavce. Ti mu vodu za malou chvíli přinesli.

„Och, kdyby tu byli moji krkavci, snad by mi pomohli!“

Tu se mu nad hlavou cosi šustlo, a kde se vzali, tu se vzali, dva krkavci: „Však tu jsme, abychom ti pomohli. Co chceš?“

„Mám přinést mrtvé a živé vody, a nevím, kde jí hledat.“

„O té my dobře víme. Maličko jen počkej, my ti ji přinesem.“

A za malou chvíli přinesli Jiříkovi každý jednu tykvici plnou vody; v jedné tykvici byla živá voda, v druhé mrtvá.

Ve chvíli, kdy se Jiřík vrací zpět na zámek, vstupuje do děje moucha, jejíž pomoc bude později velmi potřebná. Bratři Grimmové děj tímto směrem vůbec nerozvíjí. Jiřík zachrání mouše život, ta je vděčná a slibuje mu pomoc při hledání Zlatovlásky mezi dvanácti pannami.

Jiřík byl rád, že se mu tak dobře poštěstilo, a pospíchal k zámku. Kraj lesa viděl od jedle k jedli rozpjatou pavučinu, prostřed pavučiny seděl veliký pavouk, cucal mouchu. Jiřík vzal tykvici s mrtvou vodou, postříkl pavouka, a pavouk se svalil na zem jako zralá višně, byl mrtev. Potom postříkl mouchu z druhé tykvice živou vodou, a moucha začala sebou házet, vyškrábala se z pavučiny ven a fuk do povětří.

¹²⁸ Cit. dle: Erben, 40.

¹²⁹ Cit. dle: Erben, 40.

„Tvé štěstí, Jiříku!, žes mě vzkřísil,“ bzučela mu kolem uší, „však beze mne sotva bys uhodl, která z dvanácti je Zlatovláska.“¹³⁰

Král Jiříka opět za splněný úkol pochválil a řekl, že mu Zlatovlásku dá, ale musí si ji sám vybrat. Kolem stolu sedělo dvanáct krásných panen, avšak všechny se sobě podobaly a ani jedna neměla odhalené vlasy. Jiřík nevěděl, co si počít, naštěstí mu přispěchala na pomoc moucha a Jiřík si vybral skutečnou Zlatovlásku.

Když král viděl, že Jiřík tu třetí věc taky dokázal, řekl, že mu svou zlatovlasou dceru dá. „Ale,“ prý, „musíš si ji sám vybrat.“

Potom ho vedl do jedné velké síně, tam uprostřed byl kulatý stůl a kolem stolu sedělo dvanácte krásných panen, jedna jako druhá; ale každá měla na hlavě loktušku dlouhou až na zem, bílou jako sníh, takže nic nebylo vidět, jaké má která vlasy.

„Tuhle jsou mé dcery,“ povídá král. „Uhodneš-li, která z nich je Zlatovláska, získal jsi ji a můžeš ji hned s sebou odvést; pakli neuhodneš, není ti souzena, musíš odejít bez ní.“

Jiřík byl v největší úzkosti, nevěděl, co si počít. Vtom zašeptalo mu cosi do ucha: „Bz-bz! Jdi okolo stolu, já ti povím, která to je.“

Byla to moucha, co ji vzkřísil Jiřík živou vodou.

„Tahle panna to není - ta taky ne - ta taky ne - tahle je Zlatovláska!“

„Tuto dceru mi dej!“ vykřikl Jiřík, „tu jsem vysloužil svému pánu.“

„Uhodls,“ řekl král, a panna hned taky vstala od stolu, odhrnula loktušku, a zlaté vlasy plynuly jí hustými prameny z hlavy až na zem, a bylo od nich tak jasno, jako když ráno slunéčko vyjde, až Jiříkovi oči zacházely.¹³¹

V uvedené ukázce je charakterizována oslňující krása Zlatovlásky. V pohádce bratří Grimmů se dovíme o pýše princezny, ale její krása popsána blíže nebude.

V Grimmově zpracování se nesetkáme ani s postavami rybářů. Poté, co sluha zabil svého koně, aby nasýtil mláďata havranů, musí po vlastních nohou. Přichází do města. Ulice jsou plné lidí, neboť královský posel právě vyhlašuje zprávu, že královská dcera hledá manžela. Kdo se chce ucházet, musí splnit těžký úkol. Sluha šel tedy do zámku a ohlásil se, oslněn krásou princezny, jako nápadník. Ihned dostane úkol, na rozdíl od Jiříka, který měl den na odpočinek.

První úkol spočívá ve vylovení prstenu z moře. Pokud by se však vynořil bez prstenu, bude vždy hozen zpět do moře, až zahyne. Naštěstí ryby, kterým zachránil život, připruly

¹³⁰ Cit. dle: Erben, 41.

¹³¹ Cit. dle: Erben, 41.

s mušlí, ve které se nacházel prsten. Princ tedy spěchal ke králi v naději, že dostane slíbenou odměnu. Grimmova princezna byla ale pyšná, nápadníkem povrhla a žádala další úkol.

„Zavedli ho k moři a před jeho očima hodili do moře zlatý prsten. Potom mu král poručil, aby jej z mořského dna zase přinesl a dodal: „Když se vynoříš nad hladinu bez prstenu, svrhnu tě vždycky znovu zpátky do vln, až v nich zahyneš.“

A najednou vidí, jak připlouvají ke břehu tři ryby. Byly to ty, jimž zachránil život. Prostřední ryba držela v hubě mušli a položila ji na břeh k mladíkovým nohám; když ji mladík zdvihl a otevřel, ležel v ní zlatý prsten. Pln radosti spěchal ke králi a čekal, že dostane slíbenou odměnu. Ale pyšná princezna se dozvěděla, že jí není rodem roven, pohrdla jím a žádala, aby dřív, než si ho vezme, splnil ještě jeden úkol.¹³²

Druhý úkol následuje bezprostředně po prvním. Princezna jde do zahrady a rozsype do trávy deset pytlů prosa. To musí být ráno vysbírané. Mládenec usnul. Při probuzení zjistil, že je proso v pytlích. Posbírali je vděční mravenci.

Ale když šlehl do zahrady první slunečný paprsek, viděl před sebou stát pět vrchovatých pytlů prosa seřazených vedle sebe a nechybělo v nich ani jediné zrníčko. V noci přirukoval král se svými tisíci a tisíci mravenci a vděčná zvířátka s horlivou pilí posbírala všechno proso do posledního zrna.¹³³

Úkol je splněn, ale princezna podlehne opět své pýše. Rozhodne tedy, že jí sluha musí donést jablko ze stromu života. Ten prošel tři království, jednou v noci si únavou lehl pod strom. V tom okamžiku uslyšel šramot a jablko mu spadlo do ruky. Dostal jej od havranů, které zachránil od smrti hladem.

V tom okamžiku zaslechl nad sebou ve větvích jakýsi šramot a do ruky mu spadlo zlaté jablko. Zároveň k němu slétli tři havrani, sedli si mu na kolena a zakrákali: „My jsme tři havrani, které jsi zachránil od smrti hladem. Když jsme vyrostli, doslechli jsme se, že hledáš zlaté jablko ze stromu života a rozlétni jsme se přes moře až na konec světa, kde stojí strom života; přinesli jsme ti zlaté jablko.“¹³⁴

Mládenec odevzdal jablko princezně, která musela svůj slib dodržet. Jablko snědla spolu s mládencem a v jejím srdci vzplála láska. Vzali se a v nerušeném štěstí se dožili údajně vysokého věku.

¹³² Cit. dle: Grimm, 34.

¹³³ Cit. dle: Grimm, 35.

¹³⁴ Cit. dle: Grimm, 35.

Erben rozvíjí své vypravování o další okolnosti. Poté, co si Jiřík za pomoci mouchy princeznu vysloužil, musí ji odevzdat svému králi. Ten je krásnou pannou okouzlen a poroučí chystat svatbu. Král Jiříkovi údajně prokazuje milost tím, že ho místo smrti oběšením, připraví o hlavu. Nevěsta prosí krále o Jiříkovo tělo, které poté pokropí mrtvou a živou vodou. Jiřík vstává s pocitem, jakoby se právě probudil. Král má pocit, že je jeho sluha ještě krásnější a závidí mu. Nechá se také popravít. Lidé na něj vyplývají nejdříve vodu živou, hlava ale nesrůstá a použijí tedy mrtvou vodu. Hlava sroste, ale už nezůstane ani kapka vody živé, aby mohl být král oživen. Králem se tedy stává Jiřík.

*A poněvadž království bez krále nemohlo být a nikoho tak rozumného neměli, aby všem živočichům rozuměl jako Jiřík, udělali Jiříka králem a Zlatovlásku královnou.*¹³⁵

K. J. Erben se vyjadřuje k pohádce: „Pohádka tato, kterou jsem asi před dvaceti lety v rodišti svém slyšel vypravovati, potud nikdež jinde v tomto celku mi se nevyskytla, však některé její stránky vždy s jinými pohádkami se stýkají.“¹³⁶

3.3 Výsledky analýzy

Zpracování Karla Jaromíra Erbena a bratří Grimmů se v základní kostře vyprávění shoduje, ale pozorujeme odlišnost ve vypravěčském stylu a detailech.

Erben charakterizuje přímo pohádkově postavy i prostředí, což je nám u bratrů Grimmů pouze nastíněno v hrubém obrysu, je to jakési základní seznámení s prostředím. K. J. Erben také dává kouzelným postavám krásná jména, například pták Ohnivák, kůň Zlatohřívák a Zlatovláska, v druhé pohádce se mluvilo o Jiříkovi. Grimmové je nazývají poněkud stručně jen zlatým ptákem, zlatým koněm a zlatou pannou a namísto Jiříka se mluví jen o sluhovi.

Shoda nastává v jasném vymezení figur na dobré a špatné. Obliba magických čísel (např. čísla tři nebo dvanáct – obojí symbolizuje jistou plnost), je patrná ze zpracování pohádek v obou variantách. Prvky krutosti (shození bratra do studny či rozsekání bratrova těla na tisíc kousků), nalezneme rovněž u Erbena i Grimmů.

K. J. Erben se vyjadřuje v kratších, výstižnějších větách, nebo souřadných spojeních. Vyskytují se četné dialogy a oslovení, které ozvláštňují text. „Vypravěčský styl a jazyk nejsou

¹³⁵ Cit. dle: Erben, 42.

¹³⁶ Cit. dle: Erben, K. J.: Kytice. České pohádky. Praha: NLN 2003, s. 301.

napodobením, nýbrž uměleckou stylizací charakteristických znaků lidového podání a mluvy.¹³⁷ Grimmové se naopak vyjadřují prostřednictvím delších a složitějších vět.

Obecnost, neurčitost času a děje, typická pro klasické pohádky, rovněž typizace postav, se projevuje v obou zpracováních.

Dochází k antropomorfizaci přírody (např. postava lišky), objevují se přirovnání (Jiřík zase vstal, jako by se byl znovu narodil), epiteta, metafory (a zlaté vlasy plynuly jí hustými prameny z hlavy až na zem, a bylo od nich tak jasno, jako když ráno slunéčko vyjde, až Jiříkovi oči zacházely). Erben navíc využívá princip retardace, kdy jeden úkol je podmíněn úkolem druhým, což vede k většímu napětí (např. situace, kdy Jiřík splnil tři úkoly, ale dostává čtvrtý úkol, tedy musí uhodnout, která ze dvanácti panen je jeho princezna). Všimněme si také opakování motivů, např. kdy princ opakovaně porušuje liščí rady. Kouzelný předmět se zde vyskytuje třeba v podobě živé a mrtvé vody.

V pohádkách se projevuje interakce mezi světem lidským a říší zvířat. Pohádkové texty se ve velké míře dotýkají tématu spravedlnosti, pořádek ve světě lidském by mohl znamenat poklid v říši zvířat a naopak. Postavy starších princů jsou přímo bezcharakterní zrádci, kteří neumí jednat poctivě, jen ve svůj prospěch. Figura nejmladšího prince se jeví jako postava ryzího charakteru. Podle předsudku je nejmladší princ hodnocen jako nejhoupější, neschopen obstát při řešení nelehkých úkolů. Ve skutečnosti má naopak nejlepší srdce, bez rozmyslu rád pomůže ostatním. Z vystupování je patrný nejen přístup k přírodě a jejím živočichům, ale také ke světu. Přesto, že se několikrát při plnění úkolů nechá zlákat pozlátkem (místo doporučeného dřevěného sedla připne koni zlaté apod.), nebo podlehne žadonění princezny, aby se směla rozloučit s rodiči, liška věří v jeho charakter a opakovaně odpouští nepatrné přečiny a pomáhá znovu. Tím vlastně pomůže i sobě ze svého prokletí, i když ji prakticky osvobodí princ. V povaze se postavy princů bratří Grimmů i Erbena shodují, postava lišky je mazaná, způsob vystupování se však liší. Teprve po splnění všech úkolů a překážek nastává dlouho očekávaný spravedlivý klid a odměna.

¹³⁷ Cit. dle: Šmahelová, 109.

Závěr

Hlavním pilířem této bakalářské práce se stala snaha porovnat charakteristické znaky pohádkové tvorby Karla Jaromíra Erbena a bratří Grimmů. Zaměřila jsem se také na zdůraznění jejich přínosu jednak pro kulturu německou, jednak pro českou. Soustředila jsem se na vybrané shodné literární látky, na kterých jsem se snažila ukázat odlišný přístup autorů k pohádkovým motivům.

Pohádka Karla Jaromíra Erbena je ovlivněna mytologickou teorií, pohádky se snažil zachytit v té nejpůvodnější verzi, neboť v nich viděl pozůstatek starých náboženských mýtů, které umožňují pohled do duše předků. V českém folkloru viděl jeho etnický základ a svými sbírkami chtěl podat kompletní systematický obraz českého národa.

Jak konstatuje Felix Vodička, „*spatřoval Erben hlavní cíl svého literárně uměleckého tvoření v původních dílech, která nejen formou ale i vnitřním obsahem odpovídají duchu národních životních představ, duchu lidového mýtu,...a našel si pro tento úkol dvě metody, poetickou a prozaickou, a dva žánry, baladu a pohádku.*“¹³⁸

Oba póly- balada i pohádka představovaly jeho umělecký tvůrčí přístup k lidové slovesnosti. Knižní podoby se však se dočkal jen soubor balad Kytice. Pohádky byly zveřejňovány po částech v časopisech, sbornících, almanaších. Knižně je vydal až v roce 1905 Václav Tille.

Erben navázal na teorii německých romantiků bratří Grimmů. Shodoval se s nimi v rekonstrukci pohádkových látek do podoby tzv. optimálního variantu. Grimmové se zaměřili více na vědeckou práci, Erben z jejich teorie vycházel, ale prostor nechal i svému uměleckému citu.

„*Přistupoval k pohádkám jako badatel i jako básník. Badatel zkoumal, co pohádku tvoří, které vlastnosti ji provázejí, jakou má nejčastěji osnovu, jak se rozvíjí její děj, jací v ní vystupují hrdinové, jaká kouzla v ní působí, v jakých scénériích se odehrává. Hledal, co je za těmito postupy, jaká je morálka pohádky a jaký lidový mýtus stojí u jejího vzniku.*“¹³⁹

Pohádkové látky získával od své rodiny a svých známých, dokonce od Boženy Němcové. Díky svým německým vzorům se věnoval zvláště kouzelným pohádkám, v Českých pohádkách jsou zastoupeny ale také alegorické příběhy ze života, příběhy legendární, nebo báje o domácích skřítcích.¹⁴⁰

¹³⁸ Erben, K. Jaromír: komentář. České pohádky. Praha, NLN 2003. s. 251.

¹³⁹ Kronusová, V: průvodní text. In: Erben, K. J. : Zlatý kolovrat. Praha, MF 1976, s. 147.

¹⁴⁰ Srov. Šmahelová, 106.

Ve své interpretaci jsem se zaměřila na pohádky kouzelné, srovnala jsem pohádkové látky Zlatovláska a Pták Ohnivák a liška Ryška.

Karel Jaromír Erben doprovází své pohádky výkladem o pohádkových látkách, o jejich původu a zpracování jednotlivými autory. Jde mu o to, aby čtenář nepřijímal pohádku jen jako fantastickou a zábavnou četbu. Vysvětluje symboliku postav a pohádkových dějů. V jeho pohádkách Pták Ohnivák a liška Ryška, Zlatovláska a Tři zlaté vlasy děda Vševěda se odráží myšlenky solární teorie, tři pera ze zlatého ptáka, tři zlaté vlasy ze zlatohlavého slunečního dědečka, jinak také tři sluneční paprsky znamenají působení slunce v trojí přírodní říši: ve vzduchu, na zemi a ve vodě. Erben vysvětluje, že většina slovanských pohádek se vztahovala k zimnímu slunovratu a že Slované věřili v Bělboha a Černoboha.

Nejstarší hmotný záznam Erbenova zájmu o českou folklorní pohádku představuje údajně zápis lidového anekdotického vyprávění neuměle psaný matkou K. B. Štorcha. Erben tento základ použil pro jednu ze svých prvních pohádek už ve 30. letech, Hloupý Kuba. Přátelé jej zásobovali pohádkovými látkami už na počátku 40. let. V České včele v roce 1844 vychází první dvě ukázky pohádek O třech přadlenách a Dobře tak, že je smrt na světě. Česká včela pak již v roce 1845 oznamovala, že se blíží vydání Erbenových pohádek, ale šlo jen o mýlku. Jeho velkorysá troufalost byla údajně podložena vědomím, že už ví, jak s pohádkovými látkami zacházet.¹⁴¹

Literární vliv ze strany bratří Grimmů byl údajně tak intenzivní proto, neboť si ve 40. letech uvědomil podstatu lidové písně a pochopil verbální zpřítomnění mýtu. V pohádce poté poznal folklor spjatý s existencí svých tvůrců.

Druhý vývojový vliv v působení na Erbenovu práci znamenalo seznámení pohádky s prostředím jejího vzniku. V polovině 40. let se soustředil na sběr látek pohádkových i písňových na Chodsku a jeho uvědomování v oblasti pohádek se rozvíjí dále v letech 50. a 60.

V pohádkových vyprávěních K. J. Erbena a bratří Grimmů se často objevuje zápas s temnými silami, překonávání překážek a plnění úkolů, pomoc od hrdinou zachráněných tvorů, symbolika čísel, dobro většinou vítězí nad zlem. Časové ani místní údaje nejsou konkretizovány, pouze naznačeny ustálenými formulemi nebo obrazy z přírody.

Erben postavy a prostředí detailně charakterizuje, postavy a zvířata mají krásná jména. Děje jsou motivicky bohatší, rozvíjeny také o nové situace.

¹⁴¹ Srov. Grund

Pohádky bratří Grimmů se mohou zdát méně idylické, jsou více stručné, méně popisné. Drastické scény jsou zřejmé v obou zpracováních, jako např. rozsekané tělo hrdiny v pohádce Pták Ohnivák a liška Ryška. Jsou v nich naznačeny sociální vazby.

„Takových drsných a strašidelných rysů, jež byly zřejmě odedávna přirozenou součástí pohádkového žánru, najdeme ostatně ještě dost i ve sbírce bratří Grimmů, pod vrstvou Willhelmových úprav (a jestliže se českému čtenáři zdá, že i takto upraveny jsou Grimmovy pohádky syrovější a méně „dětské“ než klasické pohádky české, pak to nemusíme připisovat své „holubičí povaze“, ale faktu, že podání Erbena a Němcové spadají již do období biedermeierovského vkusu a mají vcelku asi blíž k Bechsteinovi než ke Grimmům), ale i pod mnoha dalšími a staršími nánosy vývoje, v němž se pohádka až do svých moderních podob postupně kultivovala.“¹⁴²

Průkopnické dílo bratří Grimmů se stalo inspirací, vzorem a základem pro pohádkářství v celé Evropě. Dokonce dali pohádce tvar, dříve totiž nebyla literaturou a rozvinula se díky nim jako žánr. Nejvíce zapůsobili na K. J. Erbena, který se vydal v jejich šlépějích. Erben byl velký vlastenec a dokázal podnítit vlastenecké cítění národa. „Praví se, že píseň národní jest kvítko na luzích vlasteneckých vyrostlé, ježto příroda sama vychovala.“¹⁴³

Pohádková činnost mu dokonce poskytla možnost vyjádřit se ke společenskému a vlasteneckému dění doby. K českým pohádkám utíkal údajně za doby Bachova absolutismu. Dokonce dovedl vložit do pohádky dávné heslo „Pravda vítězí“ přímo v době zápasů za národní existenci.¹⁴⁴

¹⁴² Stromšík, Jiří: Pohádka ve století vědy. In: Grimmové, J. –W. : Pohádky. Praha, Odeon, 1988.

¹⁴³ Cit. dle: Erben, K. J.: Prostonárodní české písně a říkadla. Praha: Evropský literární klub 1937, s. 7.

¹⁴⁴ Srov. Dolanský, Julius: K. J. Erben. Praha: Melantrich 1970, s. 369.

Resumé

Tato bakalářská práce se zabývá sběratelskou činností ústní lidové slovesnosti a pohádkovou tvorbou Karla Jaromíra Erbena a bratří Grimmů. V lidové slovesnosti viděli pozůstatky starých mýtů a vlastní historii každého národa.

Práce má podtrhnout ohromný přínos zmíněných autorů pro naši kulturu. Jejich dílo se stalo jedinečným přelomovým vzorem pro pohádkáře v celé Evropě. Autoři kladli důraz na odborné cíle, aniž by však přehlíželi básnické hodnoty lidového podání. Přitom dbali také na pedagogické a výchovné cíle.

První část práce je věnována pohádce jako specifickému žánru obecně, mapuje její vývoj a teorie po původu. Je zachycena životní dráha a pohádkářská činnost K. J. Erbena i bratří Grimmů. Další část práce se věnuje srovnávací analýze charakteristických znaků literárního zpracování, zaměřuje se na shody a odlišnosti v pohádkovém zpracování autorů. Srovnání se soustředí na postavy, prostředí, motivy, děj a užití literárních prostředků.

This thesis aims to describe the collecting of oral folk literature and production of fairy tales by both Karel Jaromír Erben and the Brothers Grimm. They all assumed that relicts of old myths and history of each nation can be found in the folk literature.

The thesis should highlight the immense contribution of the above mentioned authors for our culture. Their work became unique and revolutionary example for all fairy-tale makers in the whole Europe. These authors managed to combine the expert targets and poetic values of this literary form. Moreover, they kept and cherished the pedagogical and educational goals of fairy-tales.

First part of this thesis describes fairy-tales as a specific literary genre in general, illustrates its development and the theories on its origin. Later, lives and fairy-tale production and collection of both K. J. Erben and the Brothers Grimm are pictured. The following part of this thesis makes the comparative analysis of characteristic marks in literary adaptations, emphasises the similarities and differences in the adaptations of these authors. Most of all, characters, environment, themes, plot and the use of literary devices are compared.

Seznam použité literatury:

Literatura:

Erben, Karel Jaromír: *Pohádky*. Praha: Albatros, 1989.

Grimmové, Jacob a Wilhelm: *Pohádky*. Praha : Odeon, 1988. Přel. Fučíková, Jitka.

Grimm, Jacob / Grimm, Wilhelm: *Die Märchen der Brüder Grimm*. Berlin : Neues Leben, 1984.

Grimm, Jacob Ludwig Carl/ Grimm Wilhelm Carl: *Kinder- und Hausmärchen*. Bd. 1, Märchen Nr. 1-86. Stuttgart: Phillip Reclam Jun. 1980.

Sekundární literatura:

Alchazidu, Athena et al.: *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri 2007.

Čapek, Karel: *Pohádka vodnická*. In: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přivažek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros 1986.

Červenka, Jan: *O pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy 1960.

Dolanský, Julius: *K. J. Erben*. Praha: Melantrich 1970.

Erben, K. J.: *Kytice. České pohádky*. Praha: NLN 2003.

Erben, K. J.: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Evropský literární klub 1937.

Erben, Karel Jaromír: *Sto prostonárodních pohádek a pověstí v nářečí původních. Čítanka slovenská s vysvětlením slov*. Praha: I. L. Kober, 1865. – In: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=25434> (21.6.2012).

Forst, Vladimír et al.: *Lexikon české literatury*. Praha : Academia, 1985-2008. 7. sv.

Grimm, Jacob Ludwig Carl/ Grimm Wilhelm Carl: *Kinder- und Hausmärchen*. Bd. 1, Märchen Nr. 1-86. Stuttgart: Phillip Reclam Jun. 1980.

Grund, Antonín: *Karel Jaromír Erben*. Praha: Melantrich 1935.

Jech, Jaromír: *Klasická sbírka německých pohádek*. In: *Německé pohádky*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961. Přel. Helceletová, Helena.

Lehár, Jan [et al.] : *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

Martus, Steffen: *Die Brüder Grimm*. Berlin: Rowohlt 2010.

Mocná, Dagmar / Peterka, Josef : *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2004.

Pavera, Libor / Všeticka, František: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2002.

Růžičková, Eva: *Pohádková dotýkání Karla Jaromíra Erbena a bratří Grimmů*. Praha 2006.

Sirovátka, Oldřich: *Německé pohádky Grimmových následovníků*. In: *Německé lidové pohádky*. Praha: Odeon, 1976.

Stromšík, Jiří: *Pohádka ve století vědy*. - In: *Od Grimmelshausena k Dürrenmattovi. Kapitoly z německé literatury*. Praha: H&H, 1994.

Šmahelová, Hana: *Návraty a proměny*. Praha: Albatros 1989. Praha : Československý spisovatel, 1984.

Velký slovník naučný. Díl A-L. Praha: Diderot, 1999.

Vlašín, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1984.

Vyhlídal, Zdeněk: *Klasická pohádka a skutečnost*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o. 2004.

Internetové zdroje:

Wikipedia. - In: http://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_G%C3%B6rres (3.7.2012).

Národní knihovna České republiky: *Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních*. - In: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=25434> (3.7.2012)

Wikipedia. - In: http://de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_M%C3%A4rchenbuch (3.7.2012).

Die Zeit: *Otfried Preußler Mann der Märchen*. - In: <http://www.zeit.de/2008/47/KE-Preussler-Beistueck> (3.7.2012).

Wikipedia. - In: http://cs.wikipedia.org/wiki/Otfried_Preu%C3%9Fler (3.7.2012).

Das deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet. - In: <http://dwb.uni-trier.de/Projekte/DWB/dwb> (3.7.2012).